

Munich Personal RePEc Archive

**The place and position of Serbia in the
socio-economic development of
Yugoslavia (1945–1990)**

Bukvić, Rajko and Hinić, Branko

ekonomski institut

1991

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/118821/>
MPRA Paper No. 118821, posted 13 Oct 2023 15:05 UTC

Рајко Буквић и Бранко Хинић

**МЕСТО И ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ У ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКОМ
РАЗВОЈУ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1945–1990)**

ЕКОНОМСКИ ИНСТИТУТ
БЕОГРАД, 1991

САДРЖАЈ

СПИСАК ТАБЕЛА	i
УВОД.....	1
1. ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА ПРИВРЕДНОГ СИСТЕМА И ЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ И ЊИХОВЕ ПРОМЕНЕ ТОКОМ ПЕРИОДА ПОСТОЈАЊА ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	2
1.1. Период административног управљања привредом.....	6
1.2. Период убрзаног друштвено-економског развоја.....	10
1.3. Период тржишне реформе.....	16
1.4. Период договорне економије.....	18
1.5. Период постдоговорне реформе.....	21
2. АНАЛИЗА МЕЂУРЕПУБЛИЧКИХ ЕКОНОМСКИХ ТОКОВА У ПОСЛЕРАТНОМ ПЕРИОДУ	27
3. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ПОСЛЕРАТНИХ ПРОМЕНА У МЕЂУРЕПУБЛИЧКИМ ОДНОСИМА ЕКОНОМСКЕ И ДРУШТВЕНЕ РАЗВИЈЕНОСТИ (НА БАЗИ ПРИМЕНЕ СТАНДАРДНИХ КРИТЕРИЈУМА И ИНДИКАТОРА СТЕПЕНА РАЗВИЈЕНОСТИ)	35
3.1. Регионална проблематика у планским актима.....	36
3.2. Основни резултати регионалног развоја.....	37
3.3. Сводни показатељи регионалног развоја: рангирање република и покрајина.....	43
3.4. Подстицање развоја неразвијених република и покрајина.....	48
УМЕСТО ЗАКЉУЧКА.....	52
РЕЗИМЕ	53
SUMMARY	54
ЛИТЕРАТУРА.....	55

СПИСАК ТАБЕЛА

Табела 1. Учешће индустрије и пољопривреде у друштвеном производу и бруто инвестицијама у основне фондове	5
Табела 2. Годишње стопе раста друштвеног производа: укупно, индустрија и пољопривреда	9
Табела 3. Степен запослености укупно и у друштвеном сектору	10
Табела 4. Радници у индустрији и укупно	10
Табела 5. Стопе акумулације и фондова по привредним областима у друштвеним плановима Југославије за 1952. и 1953. годину	11
Табела 6. Стопе акумулације и фондова по народним републикама у друштвеним плановима Југославије за 1952. и 1953. годину	12
Табела 7. Сељачке радне задруге у ФНР Југославији	13
Табела 8. Инострана помоћ Југославији	15
Табела 9. Кретање основних развојних индикатора у Југославији	23
Табела 10. Стопе раста основних развојних индикатора у Југославији	24
Табела 11. Просечне годишње стопе раста основних развојних индикатора по периодима у Југославији	25
Табела 12. Ниво отворености привреде (извоз у друштвеном производу) земаља Европске економске заједнице и југословенских република у 1989. години	29
Табела 13. Просечна затвореност републичких привреда у Југославији	30
Табела 14. Испоруке другим републикама у укупним испорукама	31
Табела 15. Структура испорука Србије другим републикама	32
Табела 16. Структура набавки Србије из других република	33
Табела 17. Основни циљеви и задаци у плановима развоја земље	35
Табела 18. Неки показатељи развоја република: учешће у Југославији	37
Табела 19. Неки показатељи развоја република: индекси нивоа (СФРЈ=100)	38
Табела 20. Неки показатељи развоја Југославије и република: просечне годишње стопе раста у %	39
Табела 21. Кретање основних развојних индикатора у Србији	39
Табела 22. Стопе раста основних развојних индикатора у Србији	40
Табела 23. Стопе раста основних развојних индикатора по периодима у Србији	41
Табела 24. Ранг листа развијености република и покрајина у 1970. и 1974. години	43
Табела 25. Ранг листа развијености република и покрајина у 1961. и 1981. години	44
Табела 26. Учешће средстава фонда федерације за кредитирање недовољно развијених република и покрајина у народном доходу	47
Табела 27. Учешће република/покрајина у формирању средстава фонда	48
Табела 28. Учешће република/покрајина у расподели средстава фонда	49
Табела 29. Нето прилив, односно одлив средстава фонда у односу на народни доходак Србије	49

УВОД

Друштвено-економски развој је комплексна појава која обухвата велики број различитих аспеката привредних и осталих активности неког друштва. У савременој теорији управо се могу и пронаћи такве дефиниције овог појма¹, у којима се потцртава вишедимензионалност овог процеса. Обухватање, односно анализирање (друштвено-економског) развоја захтева стога располагање великим бројем података и информација, којима би се могли на одговарајући начин сагледати сви ти, различити, аспекти, односно различите димензије процеса развоја. Мада у вези са свим тим аспектима не постоји, и не може постојати, сагласност, ипак је у досадашњим теоријским разматрањима и емпиријским истраживањима издвојен одређен број показатеља (индикатора, обележја), за које се сматра да у свакој одговарајућој анализи развоја морају бити заступљени. Међу такве показатеље најчешће се убрајају достигнути резултати привредног развоја (као што су одређени макроагрегати – друштвени производ, или народни доходак, остварена лична и општа потрошња, односно животни стандард, наравно релативизовани бројем становника), показатељи нивоа привредне активности (обим и стопа инвестиција, стопа запослености укупног и радноспособног становништва), опремљеност, односно оспособљеност привреде за даљи развој (расположива основна средства по запосленом), разни показатељи структурних карактеристика привреде (учешће појединих делатности, најчешће индустрије, у укупним привредним перформансама), као и разни показатељи квалитета живота становништва датог друштва.

У овом раду сагледава се остварени друштвено-економски развој једне регионалне привреде (Србија) у оквиру шире заједнице (Југославија) у једном лугом временском периоду – практично од стварања тзв. Друге Југославије (1945), па фактички све до њеног краја (1990). У одговарајућим разматрањима биће, у складу са напред изнетим, коришћен већи број показатеља. Наравно, комплексност саме теме, као и оквири рада упозоравају да се у једној оваквој анализи не може дати потпуна и исцрпна анализа, али ћемо покушати да одабиром кључних момената (како у смислу временске димензије – кључне године, тако и у смислу самих димензија процеса развоја – кључни показатељи) дамо што је могуће кохерентнију и обухватнију анализу, која би могла да представља основ за указивање на најзначајније моменте и резултате оствареног развоја, и самим тим укаже на основне правце у којима треба вршити даља, продубљенија истраживања, која би омогућила комплексније и прецизније одређивање места Србије у оствареном друштвено-економском развоју Друге Југославије.

¹ „У савременој економској теорији на развој се гледа као на вишедимензионалну појаву у коју су укључене промјене у структури, капацитету и оутпуту.” (S. Sharma, *Teorija i politika privrednog razvoja u zemljama u razvoju*, Zagreb. 1977, стр. 6.)

1. ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА ПРИВРЕДНОГ СИСТЕМА И ЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ И ЊИХОВЕ ПРОМЕНЕ ТОКОМ ПЕРИОДА ПОСТОЈАЊА ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Ретроспективна анализа привредног развоја основ је за утврђивање законитости економских процеса, јер производни фактори који, у датом тренутку, стоје једној заједници на располагању резултат су производне активности у прошлости. Са становишта континуираног праћења (друштвено-економског) развоја и раста у Југославији, а у циљу обезбеђења неопходне репрезентативности, концизном анализом обухватићемо привредну историју земље после Другог светског рата. Обезбеђење концизности излагања с једне стране претпоставља одређену периодизацију, а с друге стране и самој концизности управо доприноси поступак периодизације. Наравно, обухват друштвено економског развоја у целини, на основу било које периодизације, нужно мора бити композитног карактера, јер се заснива на експертној синтези парцијалних периодизација у зависности од пројектног циља. Парцијални моменти од значаја за уочавање основних тенденција у друштвено-економском развоју су: раст производње, анализа динамике потрошних агрегата, животни и друштвени стандард, запосленост и кадрови, итд. Неопходност анализе привредног развоја на овом нивоу агрегације произилази из чињенице да динамика привредног и друштвеног развоја Југославије репрезентује развој нижих нивоа агрегације – република, покрајина, општина.

У послератном периоду Југославија је, у целини, остварила веома неравномеран развој, односно неравномеран привредни раст. Он се кретао у распону од једног од најдинамичнијих, чак и у светским размерама, током 1950-тих, па негде до половине 1960-тих година (уз мањи пад на самом почетку 1960-тих), до чак негативних стопа раста које су оствариване у појединим годинама у последњој деценији, али ипак са општом тенденцијом успоравања раста (видети графикон у наредном излагању). У таквим, изразито хетерогеним, условима поставља се као претходан један, већ наведени, проблем – на основу којих показатеља и критеријума анализирати остварени развој, односно како извршити одговарајућу синтезу остварених резултата у развоју. Аутори који су анализирали послератни развој Југославије у томе нису јединствени. У нашој литератури постоје мишљења² да се целокупан развој може поделити на два велика периода – први од 1953. до 1965, и други после 1965. године. Први период овај аутор означава као изузетних дванаест година, и у њему су по многим показатељима остварени заиста импресивни резултати. Други период започео је Привредном реформом из 1965. године, са интенцијама увођења тржишних критеријума и веће самосталности привредних субјеката, и тај период издвојен је јер представља развој у квалитативно новим, другачијим условима, односно практично у другачијем привредном систему. Иако овај аутор у првом реду анализира остварене

² Видети: К. Mihailović, *Ekonomska stvarnost Jugoslavije*, drugo izdanje, Beograd, 1982, стр. 15. и даље.

результате развоја у ова два периода, ипак и он сам истиче као значајан институционални фактор, односно успостављање новог привредног система.

Управо истицање институционалних фактора карактерише и многе друге периодизације послератног југословенског развоја, које су, за разлику од поменуте, много диференцираније. Тако, на пример, С. Попов³ цело раздобље после 1952. године дели на три периода, издвајајући у оквиру сваког од њих по два потпериода:

- 1) раздобље административно-самоуправног социјализма (1952–1965. године), и то
 - а) 1952–1960,
 - б) 1960–1965;
- 2) раздобље тржишно-самоуправног социјализма (1965–1974. година),
 - а) 1965–1971,
 - б) 1971–1974;
- 3) раздобље договорног социјализма (после 1974. године),
 - а) 1974–1979,
 - б) 1979–1985.

Треба запазити да је, не само у горњим периодизацијама, него и у већини разматрања, као „полазна” година присутна 1952. Ова чињеница, диктирана расположивим статистичким подацима, који за период 1945–1951. практично не постоје, или су веома оскудни, има са своје стране веома негативне реперкусије на резултате сваковрсних истраживања. Ради се, наиме, о томе да је у послератном развоју управо 1952. година „обележена” као најненормалнија⁴, и да због тога обрачунавање свих показатеља који као основу имају ову годину у великој мери искривљава слику о развоју привреде укупно, као и регионално и секторски посматрано.

Ипак, има и аутора који ради постизања што адекватније периодизације привредног развоја Југославије узимају у обзир и године пре 1952, што се свакако мора сматрати једино исправним. Тако је нпр. Д. Марсенић⁵ целокупно раздобље после Другог светског рата поделио на четири сукцесивна периода, од којих прва два означава као периоде убрзане, а друга два као периоде средишне индустријализације:

- (а) период обнове и првог петогодишњег плана (1945–1952),
- (б) период брзог привредног раста и интензивних структурних промена (1953–1965),
- (ц) период умеренијих развојних токова до краја 70-их година, и
- (д) период економске стабилизације од 1980.

На сличан начин је и Д. Гњатовић⁶ као етапу убрзане индустријализације означила период од 1947. до 1964. године, делећи га на два подраздобља: етапу почетне

³ Видети: S. Popov, „Usklađenost tempa rasta ličnih dohodaka i produktivnosti rada i privredna kriza u Jugoslaviji”, *Ekonomska misao*, 1987, бр. 4. Такође: „Odnos rasta ličnih dohodaka i produktivnosti rada i privredna kriza”, у зборнику *Problemi reforme privrednog sistema SFR Jugoslavije*, Zagreb, 1989, стр. 169–170.

⁴ Упоредити: К. Михаиловић, *Актуелна питања неразвијених подручја Југославије*, Београд, 1970, стр. 23, напомена 14.

⁵ D. V. Marsenić, *Sumnje u privredni sistem Jugoslavije*, Београд, 1986, стр. 233. и даље.

⁶ D. Gnjatović, *Uloga inostranih sredstava u privrednom razvoju Jugoslavije*, Београд, 1985, стр. 46.

индустријализације (1947–1952), и етапу коју назива „изузетних једанаест година” (1953–1964). Полазећи од специфичних потреба изучавања улоге иностране акумулације у развоју југословенске привреде, она је за периодизацију одабрала комбиновани приступ који уважава промене у привредном развоју, промене спољноекономског система и промене у начину финансирања платнобилансног дефицита. Према овим критеријумима поред етапе убрзане индустријализације издвојена су још два периода: први, од 1965. до 1970, и други од 1971. до 1983. године, са којом се и завршава њена анализа.

Узимајући у обзир да привредно-системски аспект друштвено-економског развоја објашњава утицај институционалних промена и промена тржишних „правила игре” као најадекватнију са овог аспекта прихватићемо следећу периодизацију послератног југословенског развоја:

1. од 1945–1950, односно 1951. године, је период обнове и оживљавања привредне активности заснован на административно-централистичком управљању привредом,

2. од 1950 (1951) – 1965. године је период децентрализације и убрзаног економског развоја, али који није био потпуно хомоген и кохерентан, као што ће се видети у наредном излагању,

3. од 1965–1971. године је период тржишне реформе економског система,

4. од 1971–1983. године је период тзв. договорне економије, односно договорног управљања привредом, који смо поделили на два потпериода: први, до 1976. у којем долази до конституисања договорне економије, и други, после 1976. у којем договорна економија функционише, и

5. од 1983. године приступа се реформској ревитализацији тржишних принципа, на основу *Дугорочног програма економске стабилизације*, који је, међутим, доста брзо напуштен, а да практично никада није озбиљно ни покушана његова операционализација.

У наставку ће бити дат кратак приказ сваког од наведених периода у послератном развоју југословенске привреде. Пошто је практично у целом периоду (убрзана) индустријализација била основна, и неприкосновена, оријентација развоја привреде, нешто већи акценат ће бити стављен на упоредна разматрања односа индустрије и пољопривреде, што ће, иако у поједностављеној форми, пружити увид у темпо индустријализације који је остварен у целом посматраном периоду. Основне податке о томе даје нам Табела 1, где су ради каснијих поређења дати одговарајући резултати и за Југославију и за Србију.

Упоредо, односно у оквиру процеса индустријализације, одвијале су се и друге промене у привреди и целом друштву. Степен запослености укупно и у друштвеном сектору (као однос броја запослених на 1000 радноспособних становника) повећан је са 167, односно 162 у 1952. на 431, односно 418 у 1990. години. У целом послератном периоду овај однос је повећаван, са изузетком година након Привредне реформе 1965, када је са 299 у 1965. пао на 278 у 1968. години, као и на самом крају целог периода. Кретање овог показатеља за „граничне” године према напред прихваћеној периодизацији даје Табела 3.

Међутим, треба истаћи да индустрија није имала толики значај за решавање проблема (не)запослености, какав је, иначе, имала у целом послератном развоју. Учешће запослених у индустрији у укупном броју запослених кретало се у целом периоду у границама од око 37,5% до скоро 40%, додуше уз скоро сталну тенденцију пораста. Број запослених у индустрији и укупно, као и ово учешће, за посматране пресечне године, даје Табела 4.

Табела 1.

УЧЕШЋЕ ИНДУСТРИЈЕ И ПОЉОПРИВРЕДЕ У ДРУШТВЕНОМ ПРОИЗВОДУ И БРУТО
ИНВЕСТИЦИЈАМА У ОСНОВНЕ ФОНДОВЕ

у процентима, цене 1972. године

Година	Индустрија				Пољопривреда			
	Југославија		Србија		Југославија		Србија	
	ДП	БИ	ДП	БИ	ДП	БИ	ДП	БИ
1947.	17,77	-	-	-	39,60	-	-	-
1948.	18,84	-	-	-	38,13	-	-	-
1949.	19,16	-	-	-	36,17	-	-	-
1950.	21,67	-	-	-	30,03	-	-	-
1951.	19,27	-	-	-	39,50	-	-	-
1952.	21,69	60,21	17,95	58,56	30,42	9,29	37,06	14,87
1953.	20,53	51,37	16,09	47,04	36,15	9,06	45,91	13,09
1954.	22,47	45,48	18,04	40,67	31,16	10,08	39,39	13,91
1955.	22,47	45,63	18,32	46,01	33,37	8,42	41,75	9,60
1956.	25,78	39,10	21,33	37,20	30,44	11,59	35,73	15,36
1957.	24,96	32,33	20,01	29,42	33,87	12,76	41,19	17,13
1958.	26,89	28,50	23,49	27,37	29,94	14,38	33,48	20,28
1959.	26,62	27,83	21,53	27,57	32,47	16,21	41,25	21,20
1960.	28,43	27,85	24,33	23,27	28,18	13,86	34,87	18,35
1961.	28,42	30,78	24,38	29,68	25,86	10,26	31,78	12,08
1962.	29,83	30,99	25,33	29,64	24,77	9,48	31,43	11,34
1963.	30,98	30,55	27,19	30,82	23,74	9,75	30,18	13,48
1964.	32,45	30,94	29,15	31,20	22,26	8,48	29,18	13,28
1965.	34,23	30,24	30,72	32,24	20,18	7,65	26,64	10,11
1966.	32,85	32,31	28,64	33,44	22,23	7,71	29,48	8,64
1967.	32,19	36,25	28,09	39,74	21,58	6,29	28,46	7,97
1968.	32,73	35,77	28,69	39,12	20,00	6,07	25,80	7,53
1969.	32,81	33,28	28,68	36,17	19,98	5,92	26,57	7,87
1970.	33,61	31,16	30,04	33,47	17,76	5,53	22,78	6,89
1971.	34,12	31,87	30,94	33,59	17,54	5,41	23,47	6,88
1972.	35,07	31,47	31,93	31,99	16,48	6,28	22,68	7,46
1973.	35,21	30,90	32,40	30,12	17,15	7,57	23,06	10,49
1974.	36,01	34,09	33,29	33,88	16,67	7,69	22,49	9,63
1975.	36,96	39,07	34,62	38,38	15,62	6,94	21,16	9,09
1976.	36,87	39,89	34,50	38,29	16,07	6,53	21,84	7,96
1977.	37,38	38,80	35,01	38,99	15,70	5,84	21,49	7,30
1978.	37,98	37,22	36,14	37,92	13,86	6,12	18,48	6,73
1979.	38,38	35,74	36,64	35,25	13,68	6,13	18,01	7,25
1980.	39,07	37,55	37,72	39,15	13,40	5,96	18,04	6,42
1981.	40,19	36,59	38,93	40,50	13,56	6,81	17,91	7,30
1982.	39,95	36,03	38,59	39,67	14,50	9,00	19,02	10,45
1983.	40,94	35,07	39,84	38,90	14,53	9,80	19,03	12,41
1984.	42,20	34,49	41,53	38,20	14,55	9,64	18,84	12,17
1985.	43,13	36,01	42,74	41,19	13,43	8,65	17,54	11,31
1986.	43,26	35,87	42,58	41,51	14,41	8,43	18,78	11,02
1987.	44,11	38,12	43,83	47,90	13,94	8,61	17,79	10,09
1988.	44,57	31,20	44,81	34,20	13,67	9,16	17,66	11,58
1989.	44,72	27,98	44,48	30,05	14,27	7,07	18,17	7,92
1990.	43,64	-	42,93	-	14,85	-	18,41	-

Извор: Статистички годишњак Југославије и Статистички годишњак Србије, разна годишта.

1.1. Период административног управљања привредом

Завршетак рата 1945. године Југославија је дочекала са великим људским и материјалним губицима. У рату, непосредно или као цивили, страдало је око 1,7 милиона људи, око 3,5 од укупно 15 милиона остало је без кућа, скоро две петине прерађивачке индустрије је уништено, или озбиљно оштећено, а укупни губитак националног богатства износио је око 17 процената укупне ратне штете коју је претрпело осамнаест земаља заступљених на Париској конференцији о репарацијама 1945. године⁷.

У обнову земље нова власт је кренула потпуном централизацијом свих расположивих људских и материјалних средстава, одакле је и проистекла административна контрола практично свих врста робних и новчаних токова у целој земљи. Основна перформанса привредно-системских решења у овом периоду је директивно и централистичко планирање производње уопште, односно детаљистичко планирање производње, размене, расподеле и потрошње, које је званично започело доношењем првог петогодишњег плана развоја привреде⁸. Управо моменат доношења овог плана понекад служи и за раздвајање овог

⁷ Горњи подаци наведени су према: В. Horvat, *Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije*, Београд, 1970, стр. 9. У литератури се могу пронаћи и многи други подаци о штети претрпљеној у рату. Тако нпр. М. Филиповић наводи да је према подацима Министарства индустрије ФНРЈ од укупно 4.257 индустријских предузећа, колико је постојало у Југославији 1939. године, у рату оштећено или потпуно уништено 973, или 22,86%, док је укупни износ ратне штете на самој супстанци индустрије износио око 2,9 милијарди тадашњих динара, односно око 26% предратне вредности, чему треба додати и вредност опљачканих и уништених залиха сировина и готове робе – око 9,9 милијарди, и губитак народног дохотка – око 10,8 милијарди динара (М. Filipović, *Obnova naše industrije – prvi bilans*, Београд, 1946. стр. 13.). Подаци наше Репарационе комисије говоре да је у у рату уништено 36,5% индустрије, да је разорено или оштећено 223 рудника. При томе је хемијска индустрија уништена за 57,2%, текстилна за 53,4%, метална за 49,8%, електрична за 30,2%, прехранбена за 22%, грађевинска за 17,5%. (Б. Кидрич, *Privredni problemi ФНРЈ*, Београд, 1948, стр. 286.). Наравно, разматрање исцрпности и поузданости свих ових података, као самог по себи сложеног проблема, излази ван оквира теме овог рада.

⁸ Закон о петогодишњем плану развитка народне привреде ФНРЈ у годинама 1947–1951 (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 36, 1947). Зачетке система планирања у југословенској привреди, међутим, можемо пронаћи још у време рата, када су предузећа радила искључиво по производним задацима, како је настављено и у првим месецима након ослобођења. У августу 1945. почело се са производњом по систему производних програма за поједине гране или артикле. Овај систем отклања најгрубље последице система производних задатака, омогућавајући одређену организационо-техничку аутономију предузећа, а тиме и одговорност његовог руководиоца и организатора. После појединачних производних програма за последње тромесечје 1945. израђен је општи производни програм, као први покушај обухватања целе производње. Овај програм опредељивао је обим производње важнијих производа у целој индустрији, и мада није садржао никакве друге податке осим обима производње, оцењиван је као велики корак напред ка планирању. У току спровођења програма израђен је оквирни план за 1946. годину, који је представљао знатно потпунију и бољу систематизацију производње свих важнијих производа, или група, за целу годину, као и прорачун свих потреба индустрије (вертикално планирање) за реализацију плана, и грубо прорачунати финансијски ефекат. Овај оквирни план није садржао и неке битне карактеристике плана, као што су

периода на два дела: на период обнове, који обухвата 1945. и 1946. годину, и период петогодишњег плана (1947–51)⁹. Свој *raison d'être* овај систем изводио је из неопходности обнове и изградње основних инфраструктурних и индустријских објеката. Сматрало се да брза и правовремена "манипулација" производним факторима и резултатима захтева потпуну колективизацију, и то како пољопривреде тако и других привредних делатности.

Као један од приоритетних задатака нове власти су сматрале и довршење аграрне реформе, која је започета још по завршетку Првог светског рата, али у међуратном периоду није довршена. Непосредно након завршетка Другог светског рата донет је закон¹⁰ којим је од земљорадника-поседника одузета сва обрадива земља преко 35, односно 25 хектара, а од неземљорадника преко три хектара. Ова земља раздвојена је сиромашним сељацима, који су добили око половине укупне земље, као и задругама и државним добрима. Нешто касније земљишни максимум у приватном власништву је даље смањен на 10–15 хектара¹¹.

Као следећи корак предузета је током 1946. године национализација приватног капитала у индустрији, рударству, саобраћају, банкарству и у трговини на велико. Национализација је 1948. године фактички проширена на трговину на мало и угоститељство¹². На тај начин било је завршено формирање тадашње власничке структуре у југословенској привреди, у којој је државни сектор преузео све кључне позиције.

Ради ефективне и ефикасне манипулације централизованим факторима производње било је нужно конституисање система централизованог управљања привредом, односно централизованог планирања. Законом о планирању, из јуна 1946. године¹³, одређена је Савезна планска комисија, директно одговорна савезној влади, за припремање планова, и већ наредне године донет је и први петогодишњи, врло амбициозан, план. Он је предвиђао скоро удвостручење друштвеног производа и народног дохотка у односу на предратни ниво (индекси 180 и 193 према 1939. години), велико повећање индустријске производње (индекс 494), а у оквиру ње посебно велики раст металне, хемијске, електроиндустрије и индустрије грађевинског материјала (6,8 до 10 пута), повећање производње електричне енергије за четири пута, и др. Ради остварења плана рачунало се на интензивну сарадњу са Совјетским Савезом и другим источно-европским земљама, али не и на додатна конвертибилна средства са Запада, о чему сведочи и чињеница да у петогодишњем плану није посебно разрађен

квалитативни показатељи о производности рада, снижењу производних трошкова, уштеди у материјалу, и др. Поред наведеног оквирни план је садржао и план обнове предузећа у 1946. години. (М. Filipović, *Obnova naše industrije – prvi bilans*, Beograd, 1946, стр. 37. и даље.)

⁹ М. Radulović, *Sistem i politika cijena u Jugoslaviji (1945–1965)*, Beograd, 1971.

¹⁰ Закон о аграрној реформи и колонизацији од 3. августа 1945.

¹¹ Закон о пољопривредном земљишном фонду ошптенародне имовине и додељивању земље пољопривредним организацијама, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 22, 1953.

¹² Основни закон о приватним трговачким радњама од 5. маја 1948. године имао је исте ефекте као и национализација, јер је предвидео да се трговином на мало, односно угоститељском делатношћу могла да се баве приватна лица само ако је то било неопходно за извршење плана трговинске, односно угоститељске мреже. Пошто је, наравно, било оцењено да план у целини може да изврши државна и задружна мрежа већем броју лица нису биле обновљене дозволе за рад, а пописана имовина је, уз накнаду, прешла у власништво државе.

¹³ Закон о ошптедржавном привредном плану и државним органима за планирање, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 45, 1946.

систем економских односа са иностранством.

Испочетка је План врло успешно оствариван, бар што се тиче индустријске производње. И поред (изразито) нестабилних производних показатеља обезбеђена је ревитализација капацитета неопходних за стабилизацију економских услова живота. Већ 1947. године достигнута је предратна производња¹⁴. Међутим, током 1948. године дошло је до неочекиваних проблема у његовом реализовању, односно уопште у развоју друштва – познати догађаји из те године имали су вишеструке последице на развој земље. С једне стране дошло је до готово потпуног прекида економских веза са земљама Источне Европе, а са друге стране, ради доказивања принципијелног пута Партије у односу на прихваћена схватања у Коминтерни дошло је до убрзаног и насилног колективизирања пољопривреде, која је разним притисцима практично и спроведена током 1949. године. Поред свега тога пољопривредна производња је знатно умањена услед неповољних временских услова, што је посебно било изражено у 1950. и 1952. години.

У међувремену привреда је готово у потпуности моделирана по Стаљиновом узору. Највећи део дохотка сливао се у државни буџет, а привредом је руководио државни апарат преко министарстава и дирекција. Овај модел је практично био довршен већ у 1950. години, али је тада Комунистичка партија Југославије окренула привреду и цело друштво на други правац.

С обзиром на прихваћени модел и преовлађујућа (једина?) схватања привреда се почела развијати усмерена према тешким гранама индустрије, тако да овај период, с обзиром на расположиве материјалне и кадровске потенцијале, карактеришу почетна, значајна улагања у индустрију, пре свега у њене базичне гране.

Према подацима из Табеле 1. види се да је у почетној години (то је, због расположивих статистичких података 1947, а не 1945. година) индустрија учествовала у укупном друштвеном производу Југославије са свега 17,8%, а пољопривреда са 39,6%. У последњој години периода, у 1950. учешће индустрије већ је било 21,7%, док је за пољопривреду ово била изразито лоша година (као и 1952.) – учешће пољопривреде у укупном друштвеном производу било је свега 30%, што је знатно мање него у обе суседне године, и у претходној (36,2%) и у потоњој (39,5%).

Око места и значаја овог периода у привредном развоју Југославије не постоји потпуна сагласност, мада се многи аутори углавном слажу да је у питању изузетан период у којем су створени услови за прелазак на нови економски систем и на форсирање убрзаног развоја. Међутим, чак и када се ствари тако поставе остаје питање цене и услова који су то омогућили. Постоје схватања да је то омогућено релативно највећом улогом иностраних средстава у финансирању привредног развоја, с обзиром да оскудна домаћа акумулација није била довољна да покрије велику инвестициону потрошњу¹⁵. При томе треба имати у виду да је највећи део иностраних средстава у овом периоду за финансирање инвестиција

¹⁴ У 1947. години народни доходак и индустријска производња били су за 21% већи него 1939, а физички обим услуга железничког саобраћаја за 11%. (Наведено према: D. V. Marsenić, *Sumnje u privredni sistem Jugoslavije*, Beograd, 1986, стр. 238.)

¹⁵ М. Unković, *Potrebe Jugoslavije za inostranom akumulacijom*, Beograd, 1973, стр. 26. (Наведено према: D. Gnjatović, *Uloga inostranih sredstava u privrednom razvoju Jugoslavije*, Beograd, 1985, стр. 51.)

обезбеђиван по основу коришћења девизних резерви, као и разних облика ванредних примања, док је ангажовање дугорочних кредита (код земаља Западне Европе и Међународне банке за обнову и развој) започело тек 1949. године, да би све до 1960. имало маргиналну улогу, а тек касније постало основни облик задуживања у иностранству¹⁶. Величину помоћи коју је наша земља добила у периоду од 1945. до 1966. године илуструје Табела 8. у даљем тексту рада.

Табела 2.

ГОДИШЊЕ СТОПЕ РАСТА ДРУШТВЕНОГ ПРОИЗВОДА: УКУПНО, ИНДУСТРИЈА И ПОЉОПРИВРЕДА

цене из 1972. године

Година	Југославија			Србија		
	Укупно	Индустрија	Пољопривреда	Укупно	Индустрија	Пољопривреда
1948.	20,5	27,8	16,0	-	-	-
1949.	8,4	10,2	2,8	-	-	-
1950.	-11,0	0,6	-26,1	-	-	-
1951.	10,6	-1,7	45,4	-	-	-
1952.	-14,3	-3,5	-34,0	-	-	-
1953.	15,9	9,7	37,7	21,4	8,8	50,4
1954.	3,2	12,9	-11,1	-2,3	9,6	-16,1
1955.	13,5	13,6	21,6	12,7	14,5	19,4
1956.	-5,0	8,9	-13,4	-4,7	11,0	-18,4
1957.	20,5	16,6	34,1	28,3	20,4	47,9
1958.	1,9	9,8	-9,9	-3,0	13,8	-21,2
1959.	16,3	15,1	26,1	28,1	17,4	57,8
1960.	7,6	14,9	-6,6	2,8	16,2	-13,1
1961.	5,8	5,7	-2,9	3,5	3,7	-5,6
1962.	3,4	8,6	-0,9	5,3	9,4	4,2
1963.	12,1	16,4	7,4	12,3	20,6	7,9
1964.	11,4	16,7	4,5	11,2	19,3	7,6
1965.	1,9	7,5	-7,7	2,2	7,7	-6,7
1966.	7,8	3,5	18,8	8,9	1,5	20,5
1967.	2,3	0,2	-0,8	1,7	-0,2	-1,7
1968.	3,7	5,4	-3,9	1,6	3,8	-7,9
1969.	9,7	9,9	9,5	11,4	11,3	14,7
1970.	5,6	8,2	-6,1	3,2	8,1	-11,5
1971.	8,1	9,7	6,7	9,0	12,3	12,3
1972.	4,2	7,2	-2,0	4,4	7,7	0,9
1973.	4,9	5,4	9,2	5,2	6,7	7,0
1974.	8,5	11,0	5,5	8,6	11,6	5,9
1975.	3,6	6,4	-2,9	3,0	7,2	-3,1
1976.	3,9	3,6	6,9	4,9	4,6	8,3
1977.	8,0	9,5	5,5	7,9	9,5	6,1
1978.	6,9	8,6	-5,6	5,6	9,0	-9,2
1979.	7,0	8,2	5,6	7,6	9,1	4,9
1980.	2,3	4,1	0,2	2,6	5,7	2,8
1981.	1,4	4,3	2,7	1,8	5,0	1,0

¹⁶ D. Gnjatović, *Uloga inostranih sredstava u privrednom razvoju Jugoslavije*, Beograd, 1985, стр.

1982.	0,5	-0,1	7,5	1,4	0,5	7,7
1983.	-1,0	1,5	-0,8	-1,7	1,5	-1,7
1984.	2,0	5,1	2,1	1,5	5,8	0,5
1985.	0,5	2,7	-7,2	0,2	3,2	-6,7
1986.	3,6	3,9	11,1	3,7	3,3	11,0
1987.	-1,1	0,8	-4,4	-1,5	1,4	-6,6
1988.	-1,7	-0,7	-3,6	-1,2	1,0	-2,0
1989.	0,6	0,9	5,0	2,0	1,2	5,0
1990.	-8,5	-10,7	-4,9	-8,3	-11,5	-7,1

Извор: Израчунато на основу података из *Статистичког годишњака Југославије*, разна годишта.

Табела 3.

СТЕПЕН ЗАПОСЛЕНОСТИ УКУПНО И У ДРУШТВЕНОМ СЕКТОРУ

		Година					
		1952.	1965.	1971.	1976.	1983.	1990.
Југославија	Укупно	166,6	305,9	312,3	358,4	419,3	431,1
	Друштвени сектор	161,8	299,3	305,4	351,7	410,9	418,2
Србија	Укупно	136,9	273,8	285,2	327,9	382,4	401,8
	Друштвени сектор	132,5	267,6	278,4	322,1	376,4	392,0

Извор: Израчунато на основу података из *Статистичког годишњака Југославије*, разна годишта.

Табела 4.

РАДНИЦИ У ИНДУСТРИЈИ И УКУПНО

Година	Југославија			Србија		
	Индустрија	Укупно	Учешће, у %	Индустрија	Укупно	Учешће, у %
1952.	655.885	1.733.805	37,8	218.693	602.280	36,3
1965.	1.374.555	3.661.793	37,5	500.827	1.372.421	36,5
1971.	1.511.779	4.033.694	37,5	563.653	1.552.589	36,3
1976.	1.873.886	4.925.451	38,0	689.163	1.869.392	36,9
1983.	2.374.084	6.222.491	38,2	882.829	2.348.494	37,6
1990.	2.661.526	6.669.205	39,9	1.011.511	2.543.188	39,8

Извор: Подаци Савезног завода за статистику.

1.2. Период убрзаног друштвено-економског развоја

Изградња новог привредног система започета је доношењем Основног закона о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива¹⁷, који је усвојен јула 1950. године, а завршена доношењем Уставног закона о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти¹⁸, који је Савезна скупштина усвојила јануара 1953. године. Основне промене у привредном систему вршене су током 1951. године. Влада ФНРЈ је распустила апарат централног планирања са својим министарствима, дирекцијама и

¹⁷ Службени лист ФНРЈ, бр. 43,1950.

¹⁸ Службени лист ФНРЈ, бр. 3,1953.

административно утврђеним ценама. Закон о планском управљању народном привредом¹⁹ заменио је централно планирану производњу планирањем тзв. основних пропорција (обавезни минимум коришћења капацитета, стопа акумулације и фондова, расподела инвестиција, као најважније, нпр.). Међу пропорцијама вероватно је најзначајнија стопа акумулације и фондова, која је била одређена као однос акумулације и друштвених фондова према потрошном фонду, и којом је у основи била решена расподела дохотка између предузећа и државе. Ове стопе биле су одређиване у годишњим плановима за 1952. и 1953. годину²⁰, и то како за укупну привреду земље, тако и по републикама, привредним областима, гранама и групацијама, као и привредним организацијама, погонима, па и појединачним производима. Стопе су у целини биле високе, јер је расподела народног дохотка била напрегнута у корист акумулације. Поред тога, постојале су веома велике разлике у стопама између привредних области, грана и групација, као и између народних република.

Велике разлике у стопама постојале су такође и у оквиру индустрије, при чему су у принципу оне биле депресиране код сировина, репроматеријала и енергије.

Ове разлике свакако су биле један од инструмената којима је држава у том периоду водила политику цена, и служиле су као средство за прикупљање и преливање акумулације из делатности у којима су оне биле ниске (у првом реду из пољопривреде) у делатности у којима су биле високе (индустрију, пре свега). Овакво тумачење секторских разлика у стопама акумулације и фондова може се пронаћи у литератури²¹, али је значајно да се по истом принципу нису тумачиле и разлике у стопама међу народним републикама.

Табела 5.

СТОПЕ АКУМУЛАЦИЈЕ И ФОНДОВА ПО ПРИВРЕДНИМ ОБЛАСТИМА У ДРУШТВЕНИМ ПЛАНОВИМА ЈУГОСЛАВИЈЕ ЗА 1952. И 1953. ГОДИНУ

Редни број	Привредна област	Година	
		1952.	1953.
	Привреда	113	116
1.	Индустрија и рударство	582	509
2.	Пољопривреда	19	19
3.	Шумарство	146	71
4.	Грађевинарство	10	105
5.	Саобраћај	21	12
6.	Трговина	8	12
7.	Угоститељство и туризам	-	13
8.	Занатство	7	7

Извор: Друштвени планови ФНРЈ за 1952. и 1953. годину.

¹⁹ Службени лист ФНРЈ, бр. 58, 1951.

²⁰ Закон о друштвеном плану ФНРЈ за 1952 годину, Службени лист ФНРЈ, бр. 17, 1952, и Закон о друштвеном плану ФНРЈ за 1953 годину, Службени лист ФНРЈ, бр. 62, 1952.

²¹ Видети: М. Radulović, *Sistem i politika cijena u Jugoslaviji (1945–1965)*, Beograd, 1971, стр. 173. и даље.

Табела 6.

СТОПЕ АКУМУЛАЦИЈЕ И ФОНДОВА ПО НАРОДНИМ РЕПУБЛИКАМА У ДРУШТВЕНИМ ПЛАНОВИМА ЈУГОСЛАВИЈЕ ЗА 1952. И 1953. ГОДИНУ

Редни број	Народна република	Година	
		1952.	1953.
	Југославија	113	116
1.	Босна и Херцеговина	115	122
2.	Црна Гора	62	57
3.	Хрватска	118	114
4.	Македонија	101	98
5.	Словенија	207	212
6.	Србија	89	88

Извор: Друштвени планови ФНРЈ за 1952. и 1953. годину.

Планске пропорције, а пре свега стопа акумулације и фондова, оцењене су као велика новина у нашем систему планирања, и премда веома једноставне као административни инструмент, сматра се да су одиграле, уз одређену пословну самосталност предузећа, готово револуционарну улогу у повећању ефикасности привређивања²².

Планирање основних пропорција било је, међутим, на снази само две године, и већ у 1954. години прешло се на нови привредни систем и на нови систем планирања, у којем су основне пропорције замењене економским инструментима, међу којима су били камата на стална средства и на кредите за обртна средства, ренте, царине, порез на промет, доприноси, земљарина, који су представљали обавезе предузећа према заједници. Стопе акумулације и фондова као инструмент за расподелу дохотка предузећа замењене су системом обрачунских плата и добити. Укинута је буџетско (бескаматно) финансирање изградње нових предузећа и уместо тога основани су инвестициони фондови друштвено-политичких заједница, међу којима је најважнији наравно био Општи инвестициони фонд. У области расподеле у предузећима уместо стопа акумулације и фондова уведен је тзв. систем обрачунских плата који је био на снази три године.

На Првом конгресу радничких савета 1957. године истакнут је захтев да се прошири аутономија предузећа, што је пре свега значило већу самосталност у расподели дохотка, јер је подела дохотка на плате и добит сматрана неприкладном, и подсећала на најамне односе. Већ наредне године измењен је систем расподеле дохотка, и нови систем је омогућио право предузећима да самостално располажу чистим приходом (делом дохотка који им преостаје након подмирења обавеза према држави), делећи га аутономно на личне дохотке и фондове. Овиме је учињен први корак ка повлачењу државе из сфере регулисања расподеле унутар радних колектива.

Паралелно са увођењем самоуправљања у фабрике извршена је и деколективизација пољопривредних површина, која је претходно насилним методама увећавана. Број сељачких радних задруга, који се од 1948. године нагло повећавао, сада је одједном почео да пада, да

²² В. Horvat, *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, Београд, 1969, стр. 107.

би се већ у 1954. спустио на испод 1000 (Табела 7). Реорганизовањем задруга²³ омогућено је слободно ступање и иступање из задруга, тако да је број задругара у 1953. одједном готово десетоструко смањен.

Табела 7.

СЕЉАЧКЕ РАДНЕ ЗАДРУГЕ У ФНР ЈУГОСЛАВИЈИ

Година	Број задруга	Број задругара	Површина у ha
1945.	14	3.604	96.000
1946.	280	75.640	121.518
1947.	638	175.485	210.986
1948.	1.217	287.432	323.984
1949.	6.238	1.717.028	1.838.513
1950.	6.913	2.133.048	2.190.400
1951.	6.804	2.012.020	2.074.049
1952.	4.225	1.504.878	1.664.912
1953.	1.165	193.639	329.013
1954.	898	116.402	281.424
1955.	688	77.082	233.177
1956.	561	86.868	212.996
1957.	507	72.994	215.783
1958.	384	56.136	206.320
1959.	232	39.660	182.787
1960.	147	28.606	131.736
1961.	127	18.980	125.822
1962.	66	10.087	93.993
1963.	39	3.830	54.950
1964.	16	1.287	29.564
1965.	10	750	23.560

Извор: *Југославија 1918–1988, статистички годишњак*, стр. 203.

Цео овај период Б. Хорват²⁴ је поделио на два дела: први од 1952, када је нови привредни систем ступио на снагу, до 1960. године, и други после 1960. до почетка Привредне реформе. У првом потпериоду Југославија је постигла највишу стопу раста на свету – друштвени производ *per capita* растао је годишње по стопи од 8,5%, пољопривредна производња по стопи од 8,9% годишње, а индустријска производња од 13,4%.

У овом периоду остварени су и други импресивни резултати, али он ипак није био (институционално) хомоген. Наиме, након првих неколико година у којима је остварен велики привредни успон, средином 1950-их дошло је блажег застоја. Тако су 1955. године забележена (за оно време) снажна инфлаторна кретања, која се затим неће поновити све до 1965. године, а поред тога почело је опадање индустријске производње и размене. Као што се види из података у Табели 9. током 1955. и нарочито 1956. године забележено је опадање

²³ Уредба о имовинским односима и реорганизацији сељачких радних задруга, *Службени лист*, бр. 14, 1953.

²⁴ В. Horvat, *Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije*, Београд, 1970, стр. 14. и даље.

већине развојних индикатора југословенске привреде. Биле су то све последице дотадашњих диспропорција у развоју, изазване недовољним инвестицијама у пољопривреду и саобраћај, занемаривања производње потрошне робе и развоја непривредних делатности. Реакција државе на успоравање раста и на јачање инфлаторних тенденција била је контрола цена, блокирање фондова, смањивање инвестиција, нарочито индустријских инвестиција. У наредној, 1956. години основни задатак економске политике био је, стога, стабилизација тржишта и стварање услова за успешнији привредни раст. И заиста, током 1956. дошло је до преокрета. Инфлација је примирена, а држава је експанзијом кредита покушала да оживи привредну активност. Најзад, и инвестиције (у основне фондове) су након пада у претходној години поново забележиле раст.

У таквим условима припреман је нови петогодишњи план развоја земље, план за период 1957–1961. године. Он се у својим опредељењима значајно разликовао од првог петогодишњег плана: у новом плану оријентација је била на развоју прерађивачке индустрије, ради чега је знатно промењена структура инвестиција – непривредне инвестиције су порасле на рачун привредних, инвестиције у саобраћај и пољопривреду на рачун индустријских, инвестиције у индустрији потрошних добара на рачун базичне индустрије.

Као другу фазу у целом посматраном периоду Б. Хорват издваја раздобље након 1960. године, које је било припремљено низом политичких, економских и уставних реформи, започетих још 1958. године, доношењем новог Програма СКЈ. 1961. извршене су три радикалне реформе, које су биле усмерене на отварање привреде светским утицајима, на реконструкцију целокупног финансијског система, и на укидање контролне улоге синдиката у области плата и разлика у платама. Интенције реформи су биле да либерализацијом расподеле подстакну радне колективе на рационалније пословање, повећање продуктивности и сл., да утврђивањем новог девизног курса (на 750 тадашњих динара за долар) смањи дотадашње распоне у индивидуалним курсевима у спољнотрговинској размени и оријентацијом на царине и смањивање субвенција допринесе елиминисању вишеструких курсева, и најзад да ограничавањем кредита на покривање краткорочних потреба у обртним средствима подстакне предузећа на веће коришћење сопствених средстава за инвестирање у основне фондове, а да недостајућа средства подмирују зајмовима из инвестиционих фондова друштвено-политичких заједница. Ове реформе, међутим, нису биле добро припремљене и међусобно усклађене, и реакција привреде била је врло изражена: стопа раста индустријске производње је била смањена на половину свог нивоа из 1960. године, увоз је нагло порастао, а извоз стагнирао, плате су „побегле” испред продуктивности. Најнижа тачка у опадању привредне активности достигнута је почетком 1962. године, и тада је ради повратка на успон извршено пребијање међусобних дуговања, а експанзијом кредита, форсирањем извоза и смиривањем правно-организационих промена привреда је брзо враћена на стање које је било карактеристично пре предузимања реформи.

Успон привредних токова је затим настављен до 1964. годину, када је забележена, за оне услове, висока инфлација и велики дефицит у билансу плаћања. Примењена дефлациона политика успорила је релативни пораст новчане масе, али није успела да усклади обим и структуре понуде и тражње. Ова, рецесивна, кретања припремила су терен за нову реформу, која је спроведена 1965. године.

Табела 8.

ИНОСТРАНА ПОМОЋ ЈУГОСЛАВИЈИ

у милионима долара

Година	Укупно	Поклони	Пољопривредни вишкови
1945-50.	318,0	318,0	-
1951/52.	107,0	107,0	-
1952/53.	124,0	124,0	-
1953/54.	65,0	65,0	-
1954/55.	142,5	43,5	99,0
1955/56.	78,2	29,0	49,2
1956/57.	120,6	13,5	107,1
1957/58.	73,5	8,0	65,5
1958/59.	102,9	7,7	95,2
1959/60.	21,8	3,0	18,8
1960/61.	89,0	25,0	64,0
1961/62.	92,0	-	92,0
1962/63.	124,4	-	124,4
1963/64.	64,3	-	64,3
1964/65.	40,5	-	40,5
1965/66.	86,4	-	86,4
Укупно	1.965,1	743,7	906,4

Напомена: Подаци су дати у текућим вредностима долара.

Извор: *Jugoslavija 1918–1988, statistički godišnjak*, стр. 147.

Период од 1950 (1951) – 1965. године обележава, дакле, снажно и делимично децентрализовано планирање, али у знатно суженијим оквирима директног утицаја државе на друштвено-економска кретања. Најзначајнија либерализација остварена је у сфери потрошње. С друге стране у целом овом периоду није остварен прелаз одлучивања о сфери проширене репродукције са државе на предузећа, што ће омогућити тек Устав из 1963. године, и на основу његових интенција остварено укидање друштвених инвестиционих фондова. У производњи је напуштено строго детаљистичко планирање, и уместо тога оно је инаугурисано као неутуђиво радничко право у виду самоуправне партиципације. Управо из тих разлога усвајање закона о предаји предузећа на управљање радницима издваја се као почетак овог реформског периода, иако постоје и другачија датирања.

У целом периоду 1950–1965. године настављен је процес убрзане индустријализације земље. Тако је према подацима Табеле 1. учешће индустрије у друштвеном производу повећано са 21,7% на 34,2%, а истовремено учешће пољопривреде смањено је са 30% на 20,2% (у ствари, пад је био још и већи ако се узме у обзир оно што је напред речено за 1950.

годину).

О темпу и начину спровођења убрзане индустријализације земље можда још речитије говоре подаци о инвестицијама у основне фондове. У првој години за коју постоје упоредни подаци по делатностима (1952.) индустрија је у укупним инвестицијама у основне фондове учествовала са 60,21%, а пољопривреда са 9,29%. Ово учешће је за индустрију опало испод 40% први пут тек у 1956. години, да би се на крају периода, у 1965. години, спустило на 30,24%. У овом периоду и улагања у пољопривреду имала су нешто већи значај – у годинама 1956–1961. учешће пољопривреде у овим инвестицијама било је изнад 10%, да би се на крају периода нашло на стопи од 7,65%, што је ипак још увек мање него у почетној, тј. у 1952. години.

1.3. Период тржишне реформе

Од 1965–1971. године је период спровођења, а затим, под притисцима у првом реду социјалног карактера, и одустајања од реформе привредног система. Реформа је непосредно иницирана проблемима у одвијању привредних активности до којих је дошло током 1964. године, а чије корене треба тражити у паду производне конјунктуре још од почетка 1960-тих година. Наиме, након одустајања од спровођења реформских захвата у 1962. години, наредна 1963. била је релативно мирна, да би почетком 1964. поново дошло до већег пораста цена. Примењена дефлациона политика успорила је релативни пораст новчане масе, али није успела да усклади обим и структуре понуде и тражње. Отуда је у 1965. години извршена административна интервенција – замрзавање цена и кориговање диспаритета на вишем нивоу цена. Ова интервенција условила је промену курса, што је повећало трошкове по основу увоза репроматеријала. Уз замрзнуте цене то је довело до смањења домаће тражње, и до преусмеравања на извоз, додуше на клириншко подручје.

Поремећаји у одвијању привредних активности од самог почетка 1960-тих година довели су до тешкоћа у остваривању петогодишњег плана за период 1961-1965. године, тако да је он коначно био напуштен. Савезна скупштина је тада одлучила да се приступи изради седмогодишњег плана за раздобље 1964–1970, и у ту сврху донета је Резолуција о смерницама за израду Друштвеног плана Југославије за период 1964–1970. године²⁵. Заједно са Резолуцијом о основним смерницама за даљи развој привредног система²⁶ тиме је практично била најављена Реформа која је уследила 1965. године.

Као основни разлог реформе привредног система уобичајено се наводи неопходност преласка са „екстензивне” на „интензивну” привреду, при чему је претходни период означавао као „екстензивно” привређивање. Ово је ускоро постала парола која је попримила погрдно значење, и довела до скоро потпуног ниподаштавања претходног, по много чему изузетно успешног, периода. Међутим, као и свака парола и ова није имала реалног садржаја, односно никада није стварно разјашњено, бар у нашим условима, шта значе појмови „екстензивно” и „интензивно” привређивање, а поготову је то нејасно из садашње

²⁵ Службени лист СФРЈ, бр. 49, 1964.

²⁶ Службени лист СФРЈ, бр. 23, 1964.

перспективе, када се показује да су ова два периода имала управо супротне перформансе²⁷ од наведених појмова „екстензивни” и „интензивни”.

Привредна реформа била је у теоријском смислу заснована на интенцијама Устава СФРЈ из 1963. године, који је прокламовао опсежну деетатизацију вишка рада, акумулације и проширене репродукције. Полазећи од Устава ова опредељења су разрађена у Резолуцији о основним смерницама за даљи развој привредног система, у којој доминирају проблеми проширене репродукције. Резолуција је јасно истакла захтев да радне организације у привреди и друштвеним делатностима треба да постану и основни носиоци проширене репродукције. На линији тих опредељења најпре су, након укидања Општег инвестиционог фонда 1963, током 1964. године укинута републички и локални друштвени инвестициони фондови, у које се сливала главнина средстава за инвестиције, и самим тим и инструменти којима су та средства обезбеђивана (изузев камате на пословни фонд). Средства дотадашњих инвестиционих фондова пренета су на тзв. савезне (Југословенска инвестициона банка, Југословенска пољопривредна банка и Југословенска банка за спољну трговину) – средства Општег инвестиционог фонда, на републичке – средства републичких друштвених инвестиционих фондова, и на комуналне пословне банке – средства локалних инвестиционих фондова.

На макро плану једно од кључних опредељења реформе било је прерасподељивање дохотка у корист личне потрошње, а на рачун акумулације. Како наводи Љ. Маџар²⁸ био је то вероватно јединствен случај у привредној историји да нека економска политика као свој циљ поставља смањење акумулације и инвестиција док се у великој већини других земаља као најважнији, и тешко достижан, циљ намеће релативно повећање инвестиција, и када је у земљи убрзано растао број незапослених. Оваква оријентација економске политике утолико је чуднија што су и у претходном периоду, који је карактерисала (релативно успешна) друштвена контрола плата ове имале знатно већи пораст од пораста продуктивности рада. То се односи у првом реду на године које су непосредно претходиле реформи, наиме на године након што је фактички (1959), односно формално (1957) ликвидирана друштвена контрола плата.

Све ове интенције подразумевале су даље повећање самосталности предузећа, и сходно томе даљи пораст утицаја тржишних елемената привређивања. Практично, Привредна реформа је форсирала јачање елемената тржишног привређивања, уз претходно већ поменуто административно исправљање нереалних односа цена између екстрактивних и

²⁷ О овоме је говорио Б. Хорват на Саветовању економиста у Опатији 1980. године: „...Једна парола која је настала у вријеме реформе 1965. године и одонда се стално понавља, а то је да морамо прећи на интензивнију привреду, да оно што не ваља у Југославији то је екстензивна привреда. И то, наравно, није уопће прецизно дефинирано, али се људи углавном слажу да је раздобље од 1952. до 1964. било екстензивно, а после те године, са реформом, ушли смо у раздобље интензивног привређивања. (...) Ако, међутим, погледамо привредне токове и извршимо мјерења, видјет ћемо да је у дванаестогодишњем екстензивном раздобљу продуктивност рада расла врло брзо а технолошки прогрес је био највиши или један од највиших на свијету. (...) А након 1965, у раздобљу интензивног привређивања, дошло је до опадања стопе раста продуктивности рада и до погоршавања технолошког прогреса.” (*Economist*, br. 1–2, 1980, стр. 74.)

²⁸ Љ. Madžar, „Uzroci i posledice institucionalnih determinanti privrednog razvoja”, *Economist*, br. 3, 1981, стр. 325.

прерађивачких грана. Адаптација системских решења потребама привредног развоја ишла је у правцу снажења самосталности привредних субјеката (предузећа), либерализацији цена и повољнијем спољнотрговинском режиму, уз успостављање јединственог девизног курса, а све у циљу побољшања производних параметара, пре свега ефикасности и продуктивности.

Интенцијама и предузетим мерама у оквиру реформе први пут је у раздобљу након Другог светског рата тржиште ослободено великог броја ограничења, која нису била укидана почев од 1950. године, тако да су створени услови да привредна предузећа постану самостални робни произвођачи. Уместо инвестиционих фондова у новом привредном систему афирмишу се пословне банке, које без институционалних ограничења послују на подручју целе земље, као привредни субјекти, односно самосталне финансијске организације.

Побољшање основних перформанси привредне структуре одразило се на висок степен осцилација у сфери производње, раст општег нивоа цена и незапослености, али и реалних личних доходака.

Потребно је нагласити да је у овом периоду први пут прекинут пораст учешћа индустрије у оствареном друштвеном производу – то учешће је у посматраних 6 година чак незнатно смањено (са 34,2% на 34,1%), али је настављена тенденција смањења учешћа пољопривреде (са 20,2% на 17,5%), у корист овог пута терцијарних делатности. Између оваквих кретања друштвеног производа и инвестиција постоје, наравно, одређене подударности: учешће индустрије у инвестицијама у основне фондове опало је у ових шест година са 32,21% на 31,87%. Након овог периода (изузимајући наредне две године) долази опет до пораста учешћа индустрије у инвестицијама, и он се затим одржава на нивоу од око 35–40%, уз мање осцилације. Учешће пољопривреде истовремено је смањено са 7,71% на 5,41%.

1.4. Период договорне економије

Период од 1971. године одликује се постепеним надомештањем реформских, тржишних принципа елементима самоуправног споразумевања и договарања, који су, на основу Уставних амандмана и затим Устава СФРЈ из 1974. године, коначно инаугурисани усвајањем тзв. системских закона којима је до краја 1976. (усвајањем Закона о удруженом раду) заокружен систем тзв. договорне економије. Овај цео период смо стога и поделили на два потпериода – први од 1971. до 1976. током којег је поступно изграђиван одговарајући привредни систем, и други од 1976. па до 1983. у којем је конституисани систем функционисао.

Први потпериод (1971–1976. године) је период конституисања привредног система заснованог на договорним принципима, односно на свеопштем споразумевању и договарању²⁹. Овим реформским захватима у привредном ткиву тржишни елементи уведени

²⁹ Самоуправно споразумевање и (друштвено) договарање инкорпорисани су у југословенски привредни систем пре 1971. године. Сматра се да се потреба за споразумевањем (о ценама) појавила непосредно после доношења мера у оквиру Привредне реформе 1965. године, када су све цене фактички биле замрзнуте, а ради налажења конкретних механизма за излазак из тог стања, односно

привредном и друштвеном реформом из 1965. године су, почев од доношења уставних амандмана, сукцесивно супституисани елементима договорне економије. Наравно, ови принципи засновани на свеобухватном споразумевању и договарању проширени су и ван сфере привреде, на друштвене делатности, односно уопште на цело друштво. Самоуправни споразуми и друштвени договори су испочетка дочекани од стране стручне јавности доста благонаклоно, као „наше оригинално решење планирања преко оквира предузећа, у ужим и ширим друштвеним размерама”. Сматрало се³⁰ да ће они испуњавати четири значајне друштвене функције: информативну (пружањем тачних економских анализа постојећег стања и будућих трендова ради оптимизације одлука привредних субјеката), координирајућу (претходним усклађивањем важнијих њихових одлука), усмеравајућу (одабирањем циљева и путева развоја и усвајањем одговарајуће стратегије) и корективну (исправљањем грешака и лоших резултата тржишта помоћу мера економске политике). Протеком времена, међутим, према споразумевању и договарању све више је расло неповерење, некако упоредо са западањем привреде и друштва у све већу кризу.

Почев од самог Устава СФРЈ из 1974. године, као и Закона о удруженом раду, који својом гламазношћу (са 403, односно 671 чланом) представљају уникуме међу прописима не само у нашој земљи, стално је била присутна тежња владајућих слојева да у одговарајућим правним актима (закони, одлуке и слично) пропишу све могуће обрасце понашања и одлучивања, да практично „укалупе” цео привредни и друштвени живот у одговарајуће прописе и норме. Ова појава добила је касније разна, мање или више погрдна, имена (нормативни утопизам, правни и институционални гигантизам, хипернормативизам, бирократски перфекционизам, итд.) и у огромној мери је допринела гушењу слободе радних колектива, којом се (добрим делом с правом) Југославија поносила у претходном периоду. О размерама овог гигантизма постоје одређена сведочанства и истраживања, од којих ћемо ми овде поменути самоједно, али довољно илустративно. Према подацима које је објавио Д. Жарковић³¹ средином 1984. године на снази је било: 272 закона, 188 измена и допуна закона, 224 уредбе, 1053 одлуке, 382 решења, 1201 правилника, 415 наредби, 82 упутства. Ови подаци се односе на прописе федерације, што значи да би ради потпуне слике томе требало

за остваривање предвиђене либерализације цена. У Савезној скупштини започео је тада рад на дефинисању друштвено-економских поставки и полазних основа за конституисање будућег система контроле тржишта и цена и система образовања цена. Тај рад је резултирао крајем марта 1966. године, када је Скупштина усвојила „Тезе за систем образовања цена и друштвене контроле цена”, у којима су дати први покушаји дефинисања института самоуправног споразумевања о ценама. Сам тај институт касније је детаљно разрађен у Закону о образовању и друштвеној контроли цена (*Службени лист СФРЈ*, бр. 12, 1967.), где је управо и предвиђен као механизам за промене цена које су биле задржане на затеченом нивоу, и на основу чега је у пракси нашао широку примену. То, међутим, није било карактеристично само за систем цена - друштвено договарање (где су субјекти: извршни органи ДПЗ, синдикати и асоцијације предузећа) и самоуправно споразумевање (субјекти: предузећа и њихове асоцијације) били су предвиђени као механизми за регулисање наменске расподеле у предузећима још у 1968. години (Основни закон утврђивању и расподели дохотка у радним организацијама, *Службени лист СФРЈ*, бр. 32, 1968.), мада се са тим почело знатно касније – тек у 1971. години.

³⁰ Наведено према: Z. Pjanić, *Samoupravni privredni sistem*, Beograd, 1983, стр. 64.

³¹ D. Žarković, „Zapali smo u normativni utopizam”, *Privredni pregled*, бр. 7492, 28. новембар - 3. децембар 1984, стр. 7.

додати и прописе нижих друштвено-политичких заједница, као и бројне самоуправне споразуме и друштвене договоре! Наравно, да би се у спровођењу свих тих прописа могле снаћи организације удруженог рада су морале огроман део своје активности да посвете изучавању, тумачењу и објашњавању свих тих прописа (и наравно њиховом кршењу и изигравању), са неизмерним негативним последицама, и по њих и по друштво у целини. О узроцима ове појаве постоје такође одређена схватања и тумачења, али када је реч о њеним последицама - чини се да нема дилеме³².

Свиме овим поспешена и, раније, системски генерисана нефлексибилност привреде своју аморфност показала је после „нафтног шока” – привредна структура Југославије се показала крајње неефикасна у анулирању спољних (негативних) утицаја. Релативно повољни производни резултати су, пре свега, остваривани захваљујући апсорпцији иностраних финансијских вишкова (штедње). У оквиру изградње привредног и друштвеног система на основама амандмана, и касније донетог Устава из 1974. године, започео је процес изградње „националних” економија југословенских република (и покрајина, које су Уставом из 1974. промовисане у тзв. *конститутивне елементе федерације*), чиме је *de facto* отпочео процес разградње Југославије, и елиминисања јединственог југословенског тржишта, које је замењивано аутаркичним, мање или више затвореним, тржиштима република и покрајина. Овај, далекосежан, процес наилазио је, нажалост, на подршку не само од политичара и владајућих елита, што се у одређеном смислу може разумети, већ и од стране науке (или „науке”).

Иако се у почетку, практично све негде до пред крај 1970-их година, нису у толикој мери осетиле последице разградње земље и привреде, чему је вероватно доприносило даље експортовање радне снаге на Запад, као и почеци значајнијег задуживања у иностранству, ипак је већ почетком 1970-их могло да се закључи да привредна кретања попримају негативна обележја. То је, међутим, било непопуларно, па чак и опасно, тако да је тек почетком 1980-их одређени круг научних радника смогао снаге и храбрости да почне да говори о кризи, а било је то време када је она већ далеко узнапредовала.

У овом потпериоду долази до даљег пораста учешћа индустрије у друштвеном производу (са 34,1% на 36,9), и наставља се константна тенденција опадања учешћа пољопривреде (са 17,5% на 16,1%). Улагања у индустрију су опет релативно посматрано знатно порасла, тако да је учешће индустрије са почетних 31,87% (у 1971.) порасло на 39,89% (у 1976. години), док је учешће пољопривреде порасло са 5,41% на 6,53%.

Од 1976–1983. године је период изграђеног договорног управљања привредом, заснован на систему свеопштег споразумевања и договарања, који је требало да буде некаква замена дотадашњем систему планирања и да истовремено у себе сублимише функције тржишта, од којег се, бар декларативно, ни тада није одустајало. Свој функционални врхунац договорна економија ресурса досеже 1979. године. Међутим, од 1980. њена функционалност је дефинитивно оспорена ретардацијом и квалитативних и квантитативних показатеља у економској области.

³² Ј. Жупанов их је врло кратко и језгровито сумирао на следећи начин: „Укратко, институционални гигантизам ствара ниску флексибилност и респонзивност, а бирократски перфекционизам кочи сваку иницијативу и стваралаштво.” (Ј. Županov, „Отваранје према економији – хоће ли овај пут успјети?”, *Sociološki pregled*, 1984, br. 1–2, стр. 9.)

Индустрија је и у овом потпериоду повећала своје учешће у оствареном друштвеном производу – са 36,9% на 40,9%, док је учешће пољопривреде даље смањено – са 16,1% на 14,5%. Учешће индустрије у инвестицијама у основне фондове смањено је са почетних 39,89% на 35,07%, а истовремено дошло је до пораста учешћа пољопривреде – са 6,53 % на 9,80%.

С друге стране, квалитативни фактори привређивања у овом су потпериоду нагло и константно погоршавани. Пошто су у међувремену пресакле могућности запошљавања у иностранству, досадашња прикривена незапосленост почела је да добија све израженије форме, и да са све већим теретом пре свега социјалних тензија притиска друштвену збиљу. Висока задуженост земље и растућа инфлација били су само спољашне манифестације лошег стања привреде, односно друштва.

У таквим условима преокупација најпре политичких акција усмерених на мобилисање људи, а затим и званичне економске политике постало је питање стабилизације привреде, што је при крају овог периода резултирало оснивањем Комисије савезних друштвених савета за проблеме економске стабилизације, у оквиру које је затим израђен и *Дугорочни програм економске стабилизације*, који је постао и званичан државни документ.

1.5. Период постдоговорне реформе

Током 1982. и 1983. године у оквиру Комисије за проблеме економске стабилизације, коју су основали савезни друштвени савети, и која је окупила велику већину наших водећих економиста, израђивани су и усвајани поједини сепарати *Дугорочног програма економске стабилизације*, на основу којих је затим требало приступити реформској ревитализацији тржишних принципа и на томе заснованој стабилизацији југословенске привреде. Као својеврсна платформа за рад Комисије послужио је први документ (*Полазне основе Дугорочног програма економске стабилизације*), који је усвојен 19. априла 1982. године. Детаљнија анализа могла би показати да су документи Дугорочног програма у одређеној мери противречни³³, односно да нису довољно сагледали некомпатибилност економских законитости и тржишних принципа и критеријума, за које се иначе залажу, и постојећег економског и политичког система.

Врло брзо је, стога, постало очигледно да процес операционализације *Дугорочног програма* неће ићи без отпора и проблема, тако да је већ усвајање *Критичке анализе функционисања политичког система* показало да ће *Дугорочни програм* ускоро бити напуштен. Имајући у виду изразите структурне неусклађености и снагу отпора унутар саме владајуће структуре релативно радикални реформски захвати које је предвидео *Дугорочни*

³³ У *Полазним основама Дугорочног програма економске стабилизације* истиче се: „Уставом СФРЈ и Законом о удруженом раду, заокружен је релативно конзистентан институционални оквир привредног и политичког система социјалистичког самоуправљања” (*Dokumenti Komisije*, књига 1, Београд, 1982, стр. 30), да би се одмах затим констатовало: „Ради даљег и ефикаснијег развоја на основама социјалистичког самоуправљања, сви субјективни фактори нашег друштва морају (се) упорно борити и изборити за далеко доследније респектовање и афирмацију економских законитости и тржишта и тржишних механизма и критеријума, уз одговарајућу даљу примену и разраду система самоуправног друштвеног планирања” (*Dokumenti Komisije*, књига 1, Београд, 1982, стр. 38).

програм замењени су најпре реформизмом еволуционог карактера, а потом и сасвим напуштени. У том смислу треба посматрати и постепене промене законске регулативе у овој области. Као почетак овог периода узета је година израде *Дугорочног програма економске стабилизације*, јер овај скуп докумената³⁴, премда не представља законски документ, утицао је на постепено разбијање до тада владајућих доходних, односно договорних, назора.

Табела 9.

КРЕТАЊЕ ОСНОВНИХ РАЗВОЈНИХ ИНДИКАТОРА У ЈУГОСЛАВИЈИ³⁵

Година	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
1952.	103	167	3557	3257	928	2299	161	2,1	69,9	2961	-
1953.	108	174	4088	3735	1132	2285	175	2,2	70,4	2963	47,0
1954.	116	187	4132	3795	1208	2380	199	2,0	67,2	3127	70,8
1955.	126	204	4629	4252	1163	2601	248	1,7	66,5	3721	58,2
1956.	125	202	4354	3985	1117	2617	285	2,1	72,7	4018	68,2
1957.	134	216	5195	4765	1320	2899	350	2,5	73,9	4527	59,7
1958.	142	229	5246	4794	1504	3011	408	3,4	75,9	4636	64,4
1959.	150	243	6034	5518	1715	3271	445	3,3	75,0	4913	69,4
1960.	162	264	6428	5856	1975	3580	485	4,1	74,6	5083	68,5
1961.	174	285	6721	6115	2238	3797	533	5,4	74,9	5301	62,5
1962.	176	290	6875	6239	2389	3809	599	5,6	81,0	5648	77,8
1963.	178	292	7621	6909	2608	4128	711	5,8	86,5	6430	74,8
1964.	188	308	8407	7620	2975	4574	738	6,3	87,4	6386	67,5
1965.	188	307	8473	7662	2577	4796	799	6,3	92,4	6725	84,8
1966.	182	296	9200	8180	2687	4913	874	6,6	102,8	7356	77,4

³⁴ *Дугорочни програм економске стабилизације* није јединствен документ – чини га седамнаест посебних сепарата (рачунајући и Полазне основе Дугорочног програма економске стабилизације и Закључни део Дугорочног програма економске стабилизације), посвећених одређеним аспектима привредног система, односно економске политике (новчани, монетарно-кредитни и девизни систем, платни и девизни биланс, курс динара, спољна ликвидност, задуживање у иностранству, енергетски биланс, агроиндустријски, комплекс, регионални развој, итд.), који су израђени у Радним групама Комисије за проблеме економске стабилизације током 1982. и 1983. године.

³⁵ У табели су дати следећи подаци:

- I - Радници на 1000 становника;
- II - Радници на 1000 становника радног узраста;
- III - Друштвени производ у сталним ценама по становнику, у динарима;
- IV - Национални доходак у сталним ценама по становнику, у динарима;
- V - Инвестиције у сталним ценама по становнику, у динарима;
- VI - Лична потрошња у сталним ценама по становнику, у динарима;
- VII - Производња електричне енергије (за генераторе) по становнику, у kWh;
- VIII - Изграђени станови на 1000 становника;
- IX - Основна средства друштвеног сектора привреде у сталним ценама по запосзеном у друпгвеном сектору привреде, у динарима;
- X - Потрошња електричне енергије у индустрији (укључујући и електране) по раднику, у kWh, и
- XI - Покривеност увоза извозом, у %.

1967.	179	291	9328	8275	2714	5205	943	6,4	110,8	7839	73,3
1968.	179	288	9650	8487	2892	5365	1031	6,4	118,4	8609	70,3
1969.	183	293	10160	9224	3048	5761	1157	5,9	124,6	9144	69,1
1970.	189	300	11274	9649	3411	6257	1277	6,3	129,6	9501	68,4
1971.	196	312	12176	10314	3532	6770	1434	6,1	136,0	9986	55,8
1972.	203	322	12648	10644	3606	7058	1600	6,4	140,0	10534	69,2
1973.	205	326	13228	11066	3677	7223	1673	6,4	147,4	10921	63,2
1974.	213	337	14224	11878	3972	7681	1864	6,9	150,2	11640	50,6
1975.	223	351	14415	12194	4315	7766	1874	6,8	153,7	11591	52,9
1976.	228	358	14678	12543	4621	7948	2020	7,0	160,7	12020	66,2
1977.	236	369	15760	13413	5010	8458	2230	6,5	166,6	12775	54,6
1978.	245	381	16585	14199	5488	8905	2332	6,3	172,2	13069	56,8
1979.	253	392	17603	15077	5789	9319	2480	6,6	176,9	12864	48,5
1980.	260	401	17835	15317	5412	9294	2665	6,1	180,1	13458	59,5
1981.	265	410	17788	15409	4846	9046	2686	6,6	185,1	13927	70,2
1982.	270	415	17757	15372	4544	8982	2753	6,1	189,0	13655	77,8
1983.	276	424	17489	15079	4074	8806	2963	6,1	192,8	14464	82,0
1984.	277	425	17664	15230	3657	8610	3179	5,7	192,6	15323	85,8
1985.	282	433	17608	15185	3499	8539	3235	5,5	191,6	15387	87,3
1986.	289	444	18308	15620	3597	8862	3348	5,6	190,0	15613	83,9
1987.	293	451	17913	15333	3390	8863	3450	5,1	191,6	15577	89,8
1988.	292	449	17534	14962	3173	8843	3550	5,1	197,1	16278	96,0
1989.	290	447	16820	14971	3176	8410	3493	4,9	202,5	16671	89,8
1990.	280	431	15310	13607	2548	-	3464	4,5	-	15714	76,3

Напомена: Показатељи су од 1966. године рачунати на бази присутног становништва.

Извор: *Statistički godišnjak Jugoslavije*, разна годишта.

Табела 10.

СТОПЕ РАСТА ОСНОВНИХ РАЗВОЈНИХ ИНДИКАТОРА У ЈУГОСЛАВИЈИ

Година	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
1953.	4,9	4,2	14,9	14,7	21,9	-0,6	8,7	7,8	0,7	0,1	-
1954.	7,4	7,5	1,1	1,6	6,7	4,2	13,7	-11,6	-4,5	5,5	50,6
1955.	8,6	9,1	12,0	12,1	-3,7	9,3	24,6	-13,9	-1,0	19,0	-17,8
1956.	-0,8	-1,0	-5,9	-6,3	-3,9	0,6	14,9	22,8	9,3	8,0	17,2
1957.	7,2	6,9	19,3	19,6	18,1	10,8	22,8	19,7	1,6	12,7	-12,5
1958.	6,0	6,0	1,0	0,6	14,0	3,9	16,6	36,7	2,8	2,4	7,9
1959.	5,6	6,1	15,0	15,1	14,0	8,6	9,1	-2,8	-1,2	6,0	7,8
1960.	8,0	8,6	6,5	6,1	15,1	9,4	9,0	23,7	-0,6	3,5	-1,3
1961.	7,4	8,0	4,6	4,4	13,3	6,1	9,9	30,8	0,5	4,3	-8,8
1962.	1,1	1,8	2,3	2,0	6,7	0,3	12,4	3,2	8,0	6,5	24,5
1963.	1,1	0,7	10,9	10,7	9,2	8,4	18,7	4,3	6,8	13,8	-3,9
1964.	5,6	5,5	10,3	10,3	14,1	10,8	3,8	9,2	1,1	-0,7	-9,8
1965.	0,0	-0,3	0,8	0,6	-13,4	4,9	8,3	-0,7	5,7	5,3	25,6
1966.	-3,2	-3,6	8,6	6,8	4,3	2,4	9,4	4,7	11,2	9,4	-8,7

1967.	-1,6	-1,7	1,4	1,2	1,0	5,9	7,9	-2,1	7,8	6,6	-5,3
1968.	0,0	-1,0	3,5	2,6	6,6	3,1	9,3	0,1	6,9	9,8	-4,1
1969.	2,2	1,7	5,3	8,7	5,4	7,9	12,2	-7,6	5,2	6,2	-1,7
1970.	3,3	2,4	11,0	4,6	11,9	8,0	10,4	6,4	4,0	3,9	-1,0
1971.	3,7	4,0	8,0	6,9	3,6	8,2	12,3	-3,3	5,0	5,1	-18,4
1972.	3,6	3,2	3,9	3,2	2,1	4,3	11,6	5,4	2,9	5,5	24,0
1973.	1,0	1,2	4,6	4,0	2,0	-26,0	4,6	-0,2	5,3	3,7	-8,7
1974.	3,9	3,4	7,5	7,3	8,0	47,1	11,4	6,6	1,9	6,6	-19,9
1975.	4,7	4,2	1,3	2,7	8,6	1,1	0,5	-0,6	2,3	-0,4	4,5
1976.	2,2	2,0	1,8	2,9	7,1	2,3	7,8	2,0	4,5	3,7	25,1
1977.	3,5	3,1	7,4	6,9	8,4	6,4	10,4	-6,0	3,7	6,3	-17,5
1978.	3,8	3,3	5,2	5,9	9,5	5,3	4,6	-4,2	3,4	2,3	4,0
1979.	3,3	2,9	6,1	6,2	5,5	4,6	6,3	5,0	2,7	-1,6	-14,6
1980.	2,8	2,3	1,3	1,6	-6,5	-0,3	7,5	-6,8	1,8	4,6	22,7
1981.	1,9	2,2	-0,3	0,6	-10,5	-2,7	0,8	8,3	2,8	3,5	18,0
1982.	1,9	1,2	-0,2	-0,2	-6,2	-0,7	2,5	-7,7	2,1	-2,0	10,8
1983.	2,2	2,2	-1,5	-1,9	-10,4	-2,0	7,6	0,1	2,0	5,9	5,4
1984.	0,4	0,2	1,0	1,0	-10,2	-2,2	7,3	-7,1	-0,1	5,9	4,6
1985.	1,8	1,9	-0,3	-0,3	-4,3	-0,8	1,8	-3,2	-0,6	0,4	1,7
1986.	2,5	2,5	4,0	2,9	2,8	3,8	3,5	1,2	-0,8	1,5	-3,9
1987.	1,4	1,6	-2,2	-1,8	-5,7	0,0	3,0	-8,0	0,8	-0,2	7,0
1988-	-0,3	-0,4	-2,1	-2,4	-6,4	-0,2	2,9	-1,4	2,9	4,5	6,3
1989.	-0,6	-0,4	-4,0	0,1	0,1	-4,9	-1,6	-3,1	2,7	2,4	-6,1
1990.	-3,4	-3,6	-9,0	-9,1	-19,8	-	-0,8	-7,8	-	-5,7	-5,7

Табела 11.

ПРОСЕЧНЕ ГОДИШЊЕ СТОПЕ РАСТА ОСНОВНИХ РАЗВОЈНИХ ИНДИКАТОРА ПО ПЕРИОДИМА У ЈУГОСЛАВИЈИ

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
1952-65.	4,7	4,8	6,9	6,8	8,2	5,8	13,1	8,9	2,2	6,5	5,0
1965-71.	0,7	0,3	6,2	5,1	5,4	5,9	10,2	-0,4	6,6	6,8	-6,7
1971-76.	3,1	2,8	3,8	4,0	5,5	3,3	7,1	2,6	3,4	3,8	3,5
1976-83.	2,8	2,4	2,5	2,7	-1,8	1,5	5,6	-1,8	2,6	2,7	3,1
1983-90.	0,2	0,2	-1,9	-1,5	-6,5	-0,8	2,3	-4,3	0,8	1,2	-1,0
1952-90.	2,67	2,53	3,92	3,83	2,69	3,57*	8,41	2,07	2,92*	4,49	1,32**

Напомена:

* - односи се на период 1983-1989. и 1952-1989;

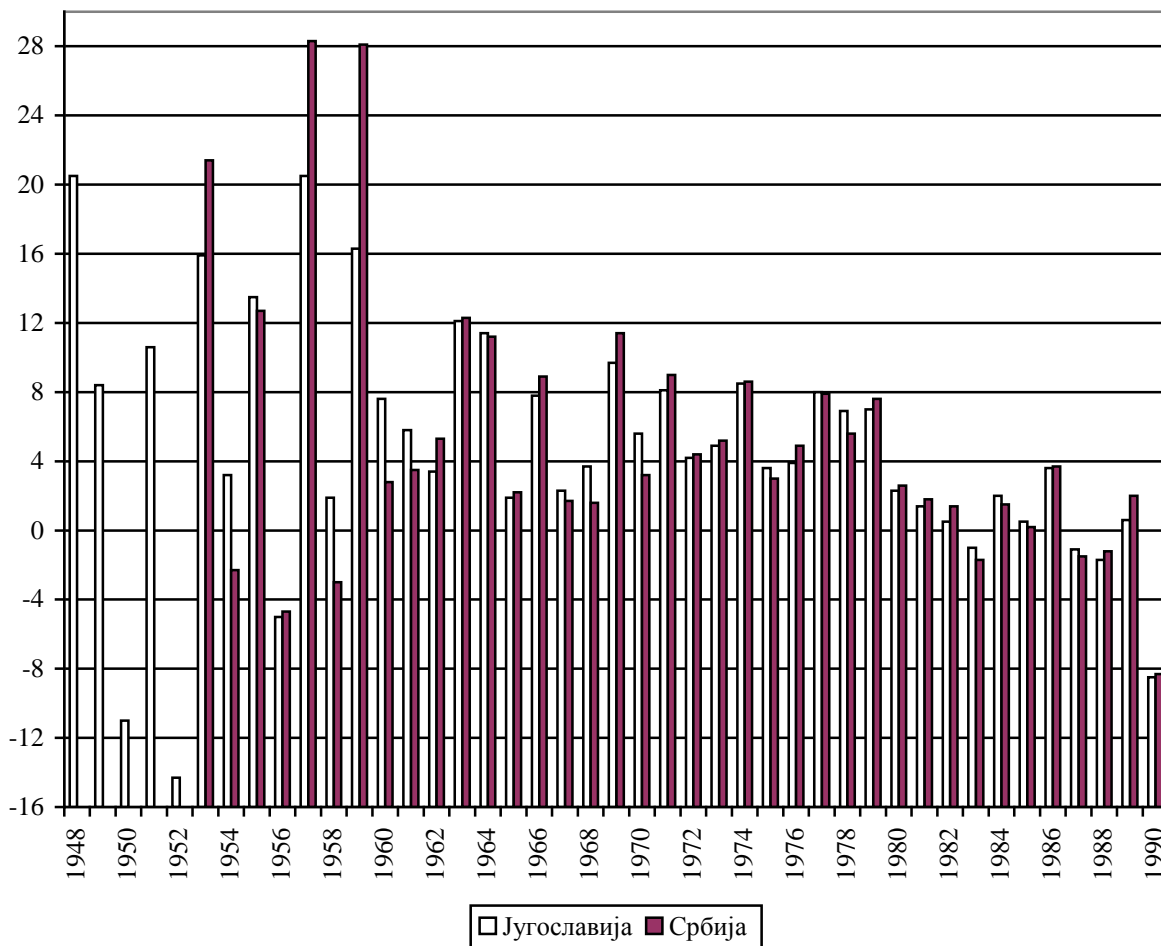
** - односи се на период 1953-90.

И у последњем периоду настављене су неке тенденције које су постојале и раније – повећање учешћа индустрије у друштвеном производу (са 40,9% на 44,7% у 1989. години, са

мањим падом у 1990. на 43,6%) и смањење учешћа пољопривреде (са 14,5% на 13,7% у 1988. и затим повећањем у последње две године: 14,3% у 1989. и 14,8% у 1990).

СТОПЕ РАСТА ДРУШТВЕНОГ ПРОИЗВОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ И СРБИЈЕ

у %, цене 1972.

Графикон 1.

Кретање основних одабраних индикатора развоја за југословенску привреду, за период после 1952. године, приказују наведене табеле (9–11).

Према подацима из последње од тих табеле запажа се, готово бе изузетка, опадање стопа раста свих развојних индикатора из периода у период. Слична је ситуација, како ће се видети у Табели 23₂ и у Србији, што се, наравно, може и очекивати. Овакви резултати могли би, наравно, да (ре)актуелизују познату *ретардациону тезу* Б. Хорвата из 1971. године, о којој се доста писало и код нас, а коју су проверавали и многи страни аутори. Насупрот схватањима А. Бајта³⁶, који је ову тезу побијао, овакви подаци упућују на њену заснованост.

³⁶ Видети: А. Вајт, „Trideset godina privrednog rasta (problemi efikasnosti i društvenih odnosa)”,

При изрицању овакве оцене, јасно, не улазимо у узроке који су до таквих кретања довели.

На наредном графикону може се видети јасна тенденција успоравања раста друштвеног производа Југославије и Србије готово у читавом посматраном периоду. Једначине линеарног тренда показују да је стопа раста друштвеног производа Југославије просечно годишње опадала за 0,188 процентних поена, а Србије за 0,326.

2. АНАЛИЗА МЕЂУРЕПУБЛИЧКИХ ЕКОНОМСКИХ ТОКОВА У ПОСЛЕРАТНОМ ПЕРИОДУ

У контексту истраживања функционисања југословенске привреде у периоду након Другог светског рата поред односа који су успостављани између појединих сектора од значаја су и односи међу регионалним јединицама, односно републикама, при чему су као републике након Уставних амандмана 1971. и Устава 1974. фактички фигурисале и аутономне покрајине, и сходно томе и тзв. Уже подручје Србије. Међурегионални, односно међурепублички, економски односи, као сложен феномен, могу се класификовати на разне начине. Тако се могу посматрати као³⁷:

- токови производних чинилаца,
- токови роба,
- финансијски токови.

Одмах се може запазити да горња подела не обухвата неке од иначе веома значајних области међурегионалних односа, преко којих се, како се сматра, остварују и велика преливања дохотка, односно велики (међурегионални) редистрибуциони ефекти, као што би рецимо била ценовна преливања³⁸.

Треба нагласити да је, наравно, знатно више истражена проблематика робних токова, што је и разумљиво будући да је тржиште роба у нашој земљи било много развијеније од осталих тржишта, која фактички нису постојала, или су била тек рудиментарна.

Док је првом од структурних односа на југословенском тржишту (међусекторским односима) од самог почетка поклањана значајна пажња, најпре у самим плановима развоја земље, а касније и израдом одговарајуће статистичке документације³⁹, други аспект – односи међу регионалним јединицама нису били третиран на одговарајући начин. Тако смо прву целовиту документацију за међурепубличке токове роба добили тек 1970. године, да би се одговарајућа истраживања затим обављала сваке друге године (током 1970-тих) и још ређе током 1980-тих година.

Проблематика регионалног развоја у нашем укупном послератном развоју вишеструко је редукована и симплифицирана, и у основи се сводила на расправе (теоријске или

³⁷ Видети: М. Вевс, „Међурепублички робни токови у Југославији”, *Економска ревија*, 1988, бр. 3, стр. 243.

³⁸ Видети студију: Б. Хинић и Р. Буквић, *Секторски и регионални односи размене*, Београд, 1989.

³⁹ У питању је израда међусекторских табела, где је Југославија дуго могла бити сматрана за узор, не само мање развијеним земљама, већ и у оквиру Европе. Прва међусекторска табела за југословенску привреду израђена је, наиме, још 1955. године, да би се од почетка 1960-тих оне израђивале редовно сваке друге године. Почетком 1980-тих, међутим, и ту је дошло до необјашњивог застоја, па је практично њихово публикување завршено 1978, уз још једну експерименталну процену за 1981. годину.

политичке, али уз углавном превагу политичких аргументација) о одређивању нивоа развијености (макро)региона, тј. република, односно на борбу за стицање статуса неразвијености, који ће обезбедити одговарајућа средства из федерације (преко Фонда за подстицање развоја, преко буџета, или преко неког другог механизма). Овакво поједностављивање сложене проблематике регионалног развоја диктирано је, у првом реду, политичким фактором, али је било снажно подупрто и теоријским расправама и истраживањима одговарајућих научних институција, односно научних радника, иако се мора нагласити да је и развој самих теоријских (подразумевајући ту и емпиријска, али теоретски мање или више заснована) истраживања био под утицајем истог тог чиниоца усмерен у таквом правцу. Наравно, не морају се из тога извучити закључци који би били генерално неповољни за нашу регионалну економску мисао, нити би то и могло да се учини⁴⁰. У области којом је она била углавном окупирана, и на коју је била усмерена, било је и вредних достигнућа, а наравно и оних других, мање вредних. Једноставно, таква усмереност регионалне политике довела је до значајног запостављања читавог низа аспеката сложене проблематике међурегионалних односа.

Једна од таквих области, којој је тек у последње време посвећена већа пажња, јесте и област међурегионалних (односно, међурејубличких) робних токова, тј. робног промета међу југословенским републикама (и покрајинама). За разлику од других области, односно пре свега области утврђивања нивоа развијености, где или постоји стандардна документациона основа, или је пак она у току самих истраживања изграђивана и допуњавана, код анализе међурегионалних робних токова значајно ограничење потиче управо од недовољне и неконзистентне документационе основе⁴¹.

⁴⁰ Пре свега, треба нагласити успехе које је у изради оригиналних методолошких решења за утврђивање нивоа развијености и класификовање региона постигао Б. Ивановић. Ова решења коришћена су више пута и од стране одговарајућих органа Уједињених нација, и стекла су велика међународна признања.

⁴¹ Основни извор података о међурејубличким робним токовима у Југославији су статистичка истраживања ПБ-11, у оквиру којих су одговарајући образац дужне да попуњавају све привредне организације друштвеног сектора у Југославији. Подаци који се прикупљају овим обрасцима обухватају репродукциону потрошњу, залихе, набавке и продају производа, при чему се под испоруком, односно набавком подразумева фактурисана реализација током године, односно наплаћена реализација умањена за потраживања из претходне године и увећана за износ ненаплаћених потраживања на крају године. Прво овакво истраживање обављено је 1966. године, али резултати нису публиковани. До сада су доступни подаци оваквих истраживања за период од 1970. до 1980. за сваку другу годину, као и за године 1983. и 1987, док су у приреми и подаци за 1989. годину. Према томе, и за овај период не постоји комплетна документација, која би омогућавала неке комплексније, динамичке итд. анализе. Но, проблем се ни тиме не исцрпљује - ово статистичко истраживање је врло скупо, а није било ни најквалитетније обављено, тако да су заводи за статистику били принуђени да врше прерачунавања већ објављених резултата. Последња доступна документациона основа прерачуната је за период 1970–87. у Покрајинском заводу за статистику у Новом Саду, и може се сматрати за до сада најпоузданију (*Статистички билтен*, бр. 191, Покрајински завод за статистику, Нови Сад, 1989.). Њени резултати ће бити коришћени у овом раду, уз неке нове податке за 1989. годину.

Табела 12.

**НИВО ОТВОРЕНОСТИ ПРИВРЕДЕ (ИЗВОЗ У ДРУШТВЕНОМ ПРОИЗВОДУ) ЗЕМАЉА
ЕВРОПСКЕ ЕКОНОМСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ И ЈУГОСЛОВЕНСКИХ РЕПУБЛИКА У 1989.
ГОДИНИ**

- у процентима

Земља-република	Учешће укупног извоза у ДП	Учешће извоза у оквиру заједнице у ДП	Учешће извоза у оквиру заједнице у укупном извозу
1	2	3	4=3:2
Немачка	22,4	15,5	69,3
Француска	20,0	11,1	55,9
Италија	18,7	9,8	52,1
В. Британија	23,5	9,2	39,2
Аустрија	30,6	2,7	8,9
Белгија – Луксембург	60,1	45,1	75,0
Данска	25,5	13,7	53,7
Грчка	29,6	9,2	31,0
Ирска	58,9	52,1	88,4
Холандија	47,0	36,8	78,2
Норвешка	25,0	4,7	18,6
Португалија	42,8	20,6	48,2
Шпанија	18,8	7,8	41,6
Швајцарска	33,2	2,0	5,9
Турска	19,7	14,2	72,4
Босна и Херцеговина	75,1	52,3	69,6
Црна Гора	77,3	50,6	65,5
Хрватска	82,1	56,7	69,0
Македонија	91,6	72,1	78,8
Словенија	90,7	63,2	69,7
Србија	72,0	52,0	72,2

Извор: Обрачунато на основу података OECD (*Monthly Statistics of Foreign Trade*) и података о међурепубличком робном промету у Југославији.

Ипак, могу се срести различита схватања и тумачења места и значаја робне размене у нашој привреди, при чему се често истичу познати аргументи о затворености (и затварању) тржишта у оквиру националних привреда република (и покрајина), и слично. Неопходно је, стога, најпре одредити место међурепубличке робне размене код нас у контексту робне размене у другим земљама, односно између других земаља, и њихових групација. У том смислу од значаја могу бити поређења наших република са републикама у некој другој сложеној држави, као што би рецимо био СССР, или пак са неком међународном групацијом, као што би могла бити Европска економска заједница.

У односу на СССР учешће међурегионалне робне размене код наших република на нивоу је највећег учешћа код совјетских република: Молдавије, Јерменије, Грузије, докје

знатно веће од на пример Русије, код које она износи свега око 13%⁴².

Код поређења наших република са међународним групацијама, треба нагласити да се тиме чини имплицитна претпоставка потпуне државности република, што ипак није могло бити до краја тачно, без обзира на дугогодишња изразита настојања да се оформе комплетне националне економије. У односу на потпуну државност, односно на заокружене националне економије у пуном смислу, наиме, код наших република недостајао је један битан елемент - коришћење инструмената (видљиве) царинске заштите. Због тога и резултати не могу бити сматрани за потпуно адекватне.

Узимајући у обзир ово ограничење, посматраћемо земље Европске економске заједнице и наше републике (Табела 12). Као што се види наше републике се налазе по упућености на тржиште у оквиру своје заједнице (Југославије) иза одговарајуће упућености Ирске и Холандије, а негде на нивоу Белгије и Луксембурга, Турске и Немачке, док су испред осталих земаља ЕЕЗ (колона 4). Најотвореније наше републике, према овом критеријуму, су Македонија (чији извоз у оквиру заједнице, тј. Југославије, узима 78,8% укупног извоза) и Србија (72,2%). Словенија и Босна и Херцеговина су по овако одређеном показатељу готово једнаке (69,7% и 69,6%), док је Хрватска само нешто испод (69,0%). Најмање је у свом укупном извозу на тржиште заједнице (тј. тржишта у оквиру Југославије) упућена Црна Гора (65,5%). Због великог учешћа међуфазних производа у друштвеном бруто производу подаци из горње табеле, премда добри као илустрација у односу на земље ЕЕЗ, не могу да покажу праве размере међурегионалних робних токова. Стога је неопходно да се испоруке и набавке ван сопственог региона (укључујући и извоз и увоз) посматрају у односу на укупно расположива (набављена) и укупно расподељена (испоручена) средства. На тај начин добићемо праве размере отворености, односно затворености регионалних привреда у Југославији. Ако степен затворености дефинишемо као учешће роба испоручених у сопствени регион у укупно испорученим средствима, односно учешће средстава набављених у сопственом региону у укупно набављеним средствима добићемо следећу слику просечне затворености југословенских регионалних привреда (Табела 13).

Из горње табеле уочава се јасна тенденција раста затворености регионалних привреда у Југославији током 1970-тих, све до почетка 1980-тих година. У укупним испорукама, односно набавкама, унутарегионалне испоруке, тј. набавке, порасле су у 1983. у односу на 1970. за 5,2 процентних поена. Од 1983, међутим, тенденција се мења – уместо раста сада долази до опадања просечне затворености републичких привреда. У 1989. просечна затвореност је чак знатно мања него у почетној, 1970. години.

У целом периоду видљиво је да је просечна затвореност привреде Србије, релативно посматрано, највећа, и то како по појединим годинама, тако и кумулативно, за цео период (72,0%:65,6%). Ако се има у виду величина привреде Србије у оквирима југословенске привреде, као и њена структура, овај показатељ не треба да изненађује. При томе је, међутим, током целог периода забележена стопа раста затворености од 0,28%, која је већа од свих других република, изузимајући Црну Гору (0,83%). Значи да је привреда Србије натпросечном брзином губила екстерна тржишта, што свакако није повољан резултат, иако треба имати у виду већ описане осцилације током посматраног периода.

⁴² Ekonomski institut, *Tranzicija privrede Srbije*, Beograd, 1991, стр. 17.

Табела 13.

ПРОСЕЧНА ЗАТВОРЕНОСТ РЕПУБЛИЧКИХ ПРИВРЕДА У ЈУГОСЛАВИЈИ

- у процентима

Година	Просек	Босна и Херцеговина	Црна Гора	Хрватска	Македонија	Словенија	Србија
1970.	62,9	62,0	48,3	62,0	65,4	57,3	66,6
1972.	64,0	64,6	52,9	63,0	65,3	58,5	67,4
1974.	66,0	67,9	54,8	63,6	66,9	62,9	68,7
1976.	69,2	67,3	62,7	68,6	63,4	64,5	73,7
1978.	71,5	69,4	67,7	71,7	64,6	64,5	77,4
1980.	72,0	70,9	65,5	71,9	66,4	64,3	77,5
1983.	70,8	70,4	65,3	71,3	68,4	62,1	75,4
1987.	69,9	69,5	59,8	68,7	66,6	62,9	76,2
1989.	61,8	63,7	56,9	60,8	58,1	57,0	65,2
Просек	65,6	67,3	59,3	66,8	65,0	61,6	72,0

Извор: *Статистички билтен 191*, Покрајински завод за статистику, Нови Сад, 1989.

Ако се из укупних испорука које одлазе ван републике издвоје оне које су усмерене на спољнотрговински промет у изворном значењу, може се добити показатељ који се односи на испоруке ван региона порекла, али које остају у Југославији. Ове испоруке свакако представљају најважнији део „екстерног” тржишта за сваку од наших република, што је сасвим разумљиво, будући да националне економије република нису биле заштићене царинама и другим облицима заштите. Величину ових испорука даје наредна табела.

Табела 14.

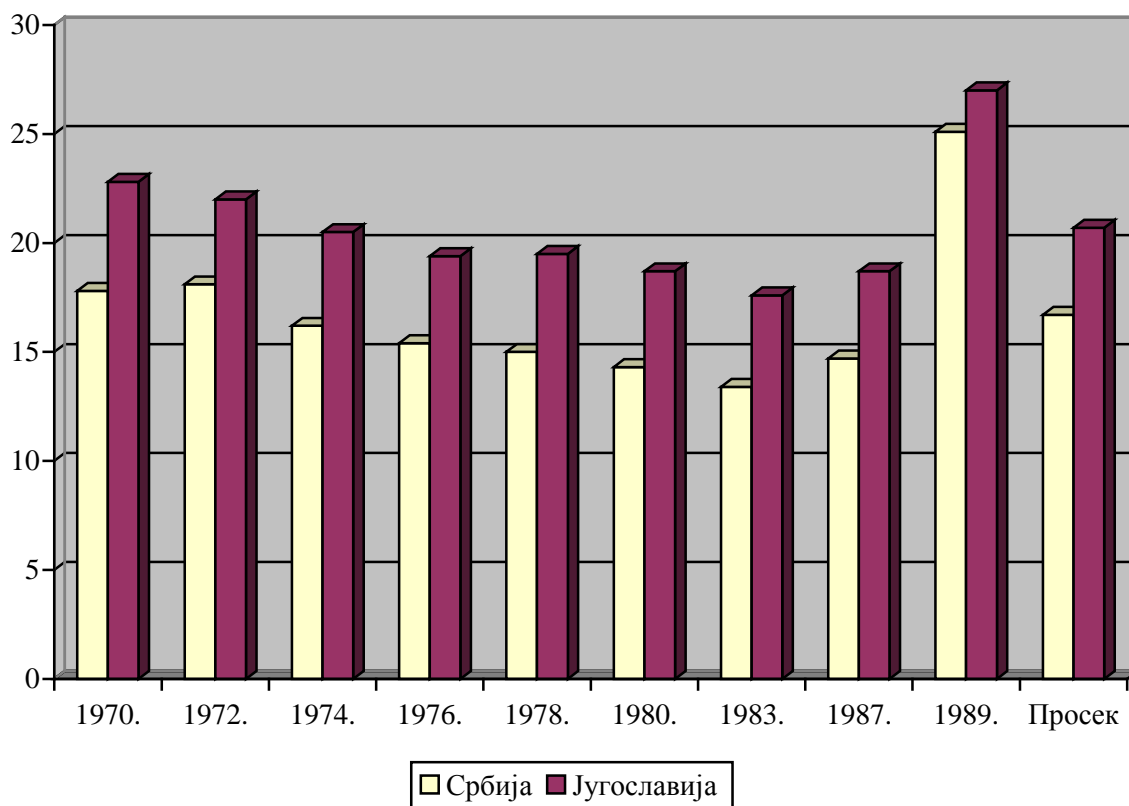
ИСПОРУКЕ ДРУГИМ РЕПУБЛИКАМА У УКУПНИМ ИСПОРУКАМА

• у процентима

Година	Просек	БИХ	ЦГО	ХРВ	МАК	СЈО	СРБ
1970.	22,8	28,4	37,8	21,3	23,7	30,6	17,8
1972.	22,0	24,9	31,0	21,9	23,7	27,3	18,1
1974.	20,5	22,2	30,0	21,8	21,4	25,8	16,2
1976.	19,4	23,0	23,7	19,8	23,8	23,4	15,4
1978.	19,5	22,1	22,0	19,0	26,2	25,0	15,0
1980.	18,7	18,8	24,2	18,7	23,3	24,2	14,3
1983.	17,6	18,8	25,3	17,7	22,0	22,9	13,4
1987.	18,7	19,8	26,0	19,1	23,5	22,2	14,7
1989.	27,0	18,9	28,2	27,1	33,0	30,0	25,1
Просек	20,7	22,1	25,6	20,7	24,5	25,7	16,7

Извор: Прерачунато на основу података из *Статистичког билтена*, бр. 191, Нови Сад, 1989.

ИСПОРУКЕ ДРУГИМ РЕПУБЛИКАМА У УКУПНИМ ИСПОРУКАМА 1970–1989:
СРБИЈА И ПРОСЕК ЈУГОСЛАВИЈЕ (у %)

Графикон 2.

У целом периоду промет на овом делу тржишта чинио је, просечно, око 20,7 процената укупних испорука, односно укупног промета. При томе се могу раздвојити два потпериода: у првом, који је трајао током 1970-их запажа се тенденција смањивања овог учешћа – од 22,8% у 1970. до 17,6% закључно са 1983, да би затим у другом потпериоду дошло до његовог раста. Изузимајући 1989. у свим осталим годинама Србија је имала најмању отвореност према другим републикама, уз осцилације које су биле доста изражене (кофицијент варијације током посматраног периода био је 6,5 према 2,7 за Југославију, и био је мањи једино у односу на Црну Гору и Херцеговину).

Тенденција веће оријентисаности на тржишта других република коинцидира са јачањем кризних тенденција у целој југословенској привреди, и достиже врхунац у последњој посматраној години. Пласман роба на друга тржишта у оквиру Југославије на тај начин надомештао је смањене могућности пласмана на сопственим тржиштима, а с друге стране и тешкоће око извоза, повезане са проблемима (не)довољне стимулисаности извозника.

Највећа је затвореност привреде Србије, што је и разумљиво, с обзиром на њену величину, односно величину њеног тржишта, и на њену привредну структуру, и располагање ресурсима. С друге стране, на међурепубличку размену највише је упућена Црна Гора. Без обзира на доста изражене разлике, код свих република била је током 1970-их присутна видна

тенденција повећања затворености. У литератури се може наићи на различита тумачења јачања аутаркизационих тенденција у југословенској привреди током овог периода. Кеџић и Бешевић су својевремено то тумачили дефицитарношћу роба, дакле узроцима на страни понуде⁴³. Међутим, обрнуте тенденције, до којих је дошло током 1980-тих године, још нису привукле одговарајућу пажњу.

Табела 15.

СТРУКТУРА ИСПОРУКА СРБИЈЕ ДРУГИМ РЕПУБЛИКАМА

- у процентима

Република	Година							
	1970.	1972.	1974.	1976.	1978.	1980.	1983.	1987.
Босна и Херцеговина	23,3	24,0	26,4	23,8	25,0	24,5	25,7	24,9
Црна Гора	9,5	10,5	10,0	8,0	8,1	9,2	8,9	8,4
Хрватска	34,8	30,1	29,2	32,1	30,7	30,4	29,7	31,8
Македонија	14,8	15,9	15,7	15,6	15,5	14,7	15,4	14,2
Словенија	17,6	19,5	18,6	20,5	20,8	21,1	20,4	20,8

Извор: Покрајински завод за статистику, *Статистички билтен*, бр. 191, Нови Сад, 1989.

Табела 16.

СТРУКТУРА НАБАВКИ СРБИЈЕ ИЗ ДРУГИХ РЕПУБЛИКА

- у процентима

Година	Република				
	Босна и Херцеговина	Црна Гора	Хрватска	Македонија	Словенија
1970.	19,8	4,7	33,4	10,5	31,6
1972.	18,4	3,8	36,1	11,4	30,2
1974.	19,0	4,2	35,5	11,5	29,9
1976.	21,0	4,0	32,3	12,8	30,0
1978.	21,5	3,2	31,2	13,5	30,6
1980.	21,4	4,0	30,8	14,2	29,7
1983.	21,3	4,5	31,3	14,6	28,3
1987.	19,9	4,5	32,1	12,5	31,1

Извор: Покрајински завод за статистику, *Статистички билтен*, бр. 191, Нови Сад, 1989.

Из горњих двеју табела види се које су бивше југословенске републике биле најзначајније са аспекта испорука и набавки привреде Србије у једном доста дугом, скоро

⁴³ Наведено према: Џ. Осић; М. Бишић; Р. Буковић (редактори), *Privredni razvoj Kosova i Metohije*, Београд, 1991, стр. 440.

двадесетогодишњем, периоду. За пласман производа из привреде Србије то су, пре свега, Хрватска и Босна и Херцеговина, са заједно око 55–60 процената од укупних испорука, а затим Словенија са учешћем од око 20% и Македонија око 15%. Најмањи значај имала је, наравно, Црна Гора. И са аспекта набавки за привреду Србије најзначајнија је била Хрватска, на коју је отпадало око једне трећине укупних набавки Србије са тржишта бивших југословенских република. Друга по значају је била Словенија, са око 30%, а затим Босна и Херцеговина са око 20%. На Македонију је отпадало око 10–15% укупних набавки привреде Србије, и најзад на Црну Гору, чији је значај и са овог аспекта био најмањи, око 5%. Наравно, треба имати у виду и одређене осцилације до којих је током посматраног периода долазило.

3. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ПОСЛЕРАТНИХ ПРОМЕНА У МЕЂУРЕПУБЛИЧКИМ ОДНОСИМА ЕКОНОМСКЕ И ДРУШТВЕНЕ РАЗВИЈЕНОСТИ (НА БАЗИ ПРИМЕНЕ СТАНДАРДНИХ КРИТЕРИЈУМА И ИНДИКАТОРА СТЕПЕНА РАЗВИЈЕНОСТИ)

У послератном развоју Југославије, у који су њени делови, републике, односно републике и аутономне покрајине, ушле са великим међусобним не само економским разликама⁴⁴, као један од основних циљева увек је био присутан захтев за равномерношћу у развоју⁴⁵. Овај циљ био је детерминисан већим бројем разлога, као што су: вишенационални састав земље, федеративно друштвено уређење, наслеђене значајне разлике готово у сваком аспекту, односно домену, итд.

Овакав стратешки циљ – постизање равномерности у развоју – оствариван је (или је бар таква интенција постојала) до 1965. године у оквирима тзв. просторно координисаног циљног система, у којем је оптимум био утврђиван као секторски дефинисани оптимум. После 1965. године овај систем постепено је замењиван просторно некоординисаним циљним системом⁴⁶, у којем се поспешивање бржег развоја недовољно развијених остварује (или бар покушава остваривати) на основу обезбеђивања допунских средстава за њихов развој, али без практичног увида у начин трошења тих средстава. Конкретно, то је остваривано кроз систем кредитирања неразвијених подручја, односно неразвијених република и покрајине Косово и Метохија.

⁴⁴ Регионалне разлике у нивоу развијености није, наравно, лако одредити ни у садашњем тренутку, а поготову не у периоду стварања Југославије, или непосредно пред Други светски рат. Ипак, неки подаци постоје, и могу томе да допринесу. Тако је обим индустријске производње по становнику у 1939. години био у односу на југословенски просек (100%) следећи: Црна Гора и Косово и Метохија 15,5%, Босна и Херцеговина 59,5%, Србија са Војводином 73,5%, Хрватска 138,0% и Словенија 290,0%. (D. V. Marsenić, *Sumnje u privredni sistem Jugoslavije*, Београд, 1986, стр. 237.)

⁴⁵ Такорећи непосредно после рата Б. Кидрич је поставио експлицитан захтев за превазилажењем наслеђене неравномерности у развоју између наших република. Говорећи о индустријализацији земље он је, у више пута цитираном излагању, рекао да ће она „с једне стране, већ сада омогућити економски развијенијим републикама даљи напредак, а с друге стране, она ће не само омогућити него и плански одредити да заостале републике у *револуционарним скоковима* достигну и, према плану, с обзиром на своје природне услове, по потреби и престигну развијеније републике”. При томе он истиче: „Та неравномерност је једна од великих тешкоћа у садашњој привредној изградњи наше земље. Али не само то. Начело братства и јединства наших народа, на коме почива наша држава, категорички тражи укидање те неравномерности.” (Б. Кидрич, „О неким основним питањима наше индустријализације”, *Народна држава*, 2. 11. 1946, наведено према: Б. Кидрич, *Привредни проблеми ФНРЈ*, Београд, 1948, стр. 188–189.)

⁴⁶ Видети: Ђ. Осић (редактор), *Regionalni razvoj Jugoslavije i pravci promena u regionalnoj politici*, Београд, 1988.

3.1. Регионална проблематика у планским актима

У званичним државним и партијским документима, почев од устава, преко средњерочних планова развоја, до Програма партије, и осталих партијских докумената, регионална проблематика, првенствено дефинисана као потреба за бржим развојем неразвијених ради достизања развијенијих, или како је то често формулисано, као неопходност складнијег регионалног развоја, константно је била присутна. Из одређених разлога, како је већ наглашено, ово основно стратешко опредељење углавном је било редуковано, тако да је пракса у доброј мери одступала од званичног третмана регионалних проблема. Но, независно од тога, треба нагласити да је регионална проблематика, дефинисана као складнији регионални развој и развој неразвијених подручја, била заступљена у свим послератним плановима развоја земље.

Табела 17.

ОСНОВНИ ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ У ПЛАНОВИМА РАЗВОЈА ЗЕМЉЕ

Циљеви и задаци	ПЛАН									
	1947– 1951	1957– 1961	1961– 1965	1966– 1970	1971– 1975	1976– 1980	1981– 1985	1986– 1990	1986– 2000	
Изградња социјалистичког (самоуправног) друштва, економских односа и привредног система	3	5	6	2	1	1	2	1	1	
Економски развој (развој производних снага, ниво развијености) и ефикасности привређивања	1, 2	1	1, 5	5	2	2	3	2	3	
Раст личне потрошње, животног и друштвеног стандарда	4	3	2	1	3	-	-	(2)	5	
Складнији регионални развој и развој неразвијених подручја	6	4	4	3	4	4	5	5, 6	8, 9	
Раст запослености и промене економске структуре становништва					5			4	4	
Јачање одбрамбене способности земље	2	-	-	-	6	5	6	8	11	
Изградња кадрова, развој образовања и науке, примена научних и техничких достигнућа	5			7				(2)	6	
Економски односи са иностранством	-	2	3	6	-	3	4	3	2	
Стабилизација привреде	-	-	-	4	2	2	1	-	-	
Унапређивање и заштита животне средине	-	-	-	-	-	-	-	7	10	
Унапређење система функционисања робних резерви	-	-	-	-	-	-	-	-	7	

Извор: Ђ. Оцић (редактор), *Regionalni razvoj Jugoslavije i pravci promena u regionalnoj politici*, Београд, 1988.

У наведеној табели дат је преглед свих циљева у послератним средњерочним, односно дугорочном плану развоја Југославије, и у оквиру тога и место циљева из регионалне проблематике. Бројке у табели означавају ранг приоритетности циљева, односно редослед којим су они у плановима наведени. Као што се види складнији регионални развој, односно развој неразвијених подручја имали су истакнуто место у свим плановима.

У претходном излагању је наглашено да су јединице посматрања на савезном нивоу биле, по правилу, републике, односно у новије време републике и покрајине. Обухват подручја која су званично имала третман неразвијених, или недовољно развијених, више пута се мењао. Првим петогодишњим планом као неразвијене се одређују Босна и Херцеговина, Македонија и Црна Гора. Петогодишњи план за раздобље 1957-61. модификовао је овај обухват, тако што је укључио међу неразвијене Косово и Метохију, а искључио Босну и Херцеговину. У *Друштвеном плану привредног развоја Југославије од 1961 до 1965. године*⁴⁷ као неразвијена подручја чији ће се развој убрзавати на нивоу федерације, преко посебног савезног фонда за развој привредно неразвијених подручја⁴⁸, одређени су: „подручја која улазе у компактни географски појас који обухвата целу НР Македонију и НР Црну Гору, у НР Србији Аутономну Косовско-Метохијску област и јужне и југозападне делове ове Републике, затим јужне и западне делове са делом Посавине у НР Босни и Херцеговини и делове Далмације, Лике, Баније и Кордуна у НР Хрватској”. Овим планом су први (и последњи) пут на нивоу федерације као неразвијена подручја третирани делови федералних јединица. После 1965. године такви делови територија у оквирима република, односно у оквирима федералних јединица, третирају се као искључива брига самих тих република. Од 1965. године као неразвијена подручја на савезном нивоу константно се, у сваком планском петогодишту, одређују Босна и Херцеговина, Црна Гора и Македонија, и САП Косово, с тим да Косово убрзо добија статус најмање развијеног подручја.

3.2. Основни резултати регионалног развоја

Ипак, и поред стално присутног залагања за складнији регионални развој, велике разлике са којима су републике, односно републике и покрајине, ушле у Југославију након њеног стварања, односно након завршетка Другог светског рата остале су током целог периода њена константна карактеристика, а по многим мишљењима током целог овог периода су се и повећавале. Према друштвеном производу (у ценама 1972. године) по становнику, као једном од најрепрезентативнијих показатеља оствареног развоја, распон између најразвијеније – Словеније и најнеразвијеније макрорегионалне јединице – Косова и Метохије константно је повећаван, да би са 3,31 у 1947. порастао на читавих 9,20 у 1990. години! Србија је током целог периода била негде на нивоу југословенског просека, при чему је Војводина била изнадпросечна, а тзв. уже подручје Републике нешто испод просека.

⁴⁷ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 53, 1960.

⁴⁸ Фонд за кредитирање бржег привредног развоја недовољно развијених република и крајева оформљен је 1961. године, али до 1965. средства која су му стављена на располагање била су готово незнатна, тако да се као почетак његовог функционисања обично узима 1965. година.

Наравно, ма колико репрезентативан овај показатељ није довољан нити за синтетичко изражавање достигнутог нивоа развијености, нити за нека нијансирана поређења, али је индикативан за исказивање величине диспаритета у развијености⁴⁹.

Неопходно је, ипак, користити и друге индикаторе, будући да друштвени производ не може да обухвати све аспекте развоја. У доле наведеној табели (Табела 18.) дата су учешћа република у Југославији за неке одабране показатеље, за једну од почетних (1953, односно 1952. годину) и једну од последњих година у посматраном периоду. Ови подаци, премда врло грубо, ипак могу да пруже некакву оријентациону слику о могућностима и оствареним резултатима развоја по републикама.

Табела 18.

НЕКИ ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВОЈА РЕПУБЛИКА: УЧЕШЋЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ

Индикатор	Година	БИХ	ЦГО	ХРВ	МАК	СЛО	СРБ
Територија	1920.*	20,65	5,58	21,28	10,39	6,40	35,70
	1947.**	20,03	5,41	22,04	10,07	7,83	34,61
	1954.***	19,99	5,40	22,10	10,05	7,92	34,54
	1988.	19,99	5,40	22,10	10,05	7,92	34,54
Становништво	1947.	16,1	2,4	24,0	7,2	9,1	41,2
	1990.	19,0	2,7	19,7	9,0	8,2	41,5
Радноспособно становништво	1948.	14,6	2,1	24,8	6,6	9,4	42,5
	1990.	19,6	2,7	19,7	8,9	8,2	40,9
Радници – укупно	1952.	15,5	1,7	27,5	5,2	15,4	34,7
	1990.	15,8	2,5	23,5	7,8	12,3	38,1
Друштвени производ (цене 1972)	1947.	13,8	2,2	25,0	5,1	14,9	39,0
	1990.	12,8	1,9	25,0	5,7	16,5	38,1
Промет на мало, цене 1972.	1955.	12,3	2,4	27,6	6,3	16,0	35,4
	1990.	12,8	1,8	27,1	5,6	15,7	37,0
Пољопривредна површина	1953.	17,7	3,6	24,2	9,1	6,9	38,5
	1990.	17,8	3,6	22,7	9,3	6,1	40,4
Сточни фонд, условна грла	1952.	15,0	2,0	23,0	7,0	9,0	44,0
	1990.	12,9	2,7	18,3	6,7	9,5	50,0

⁴⁹ Крајем 1960-их година Словенија је имала друштвени производ по становнику око шест пута већи него Косово и Метохија, што је знатно више него на почетку периода, после Другог светског рата. Величина овог распона (у 1969. години Југославија = 100, Словенија 187, Косово и Метохија 31) најбоље се види у међународном контексту. Тако су у Совјетском Савезу, према прорачунима Ј. Ф. Воробјова, у периоду 1958-61. године разлике у нето материјалном производу по становнику у европском делу СССР-а биле од индекса 133 у Латвији (СССР=100) до 74 у Белорусији, и у азијском делу од 79 у Азербејџану до 56 у Таџикистану, док је у Италији, према G. Tagliacarne-у, у 1964. години овај распон био од 142 у Ломбардији (Италија=100) до 51 у Basilicati и Calabrie. (Наведено према: М. В. Gregory, „Regional Economic Development in Yugoslavia”, *Soviet Studies*, 1973, p. 213–214.)

Производња електричне енергије	1952.	10,33	0,41	23,26	2,41	38,78	24,89
	1990.	17,74	2,68	10,61	6,98	15,03	46,97
Инвестиције у основне фондове, цене 1972.	1952.	24,1	3,7	20,4	6,2	15,6	30,0
	1990.	13,6	2,0	23,0	5,0	17,8	38,6
Инвестиције, текуће цене	1947.	18,4	3,1	26,5	4,3	12,7	32,0
	1990.	14,2	2,3	22,2	4,9	18,4	38,0

Напомена: Површина република дата је према: *Jugoslavija 1918–1988, statistički godišnjak*, стр. 16, где су обухваћене следеће промене:

- После закључења мировних уговора са суседним земљама, обрачунато према садашњој површини;
- По уговору о миру са Италијом (15. 9. 1947), припојена Истра, Словеначко приморје и Задар са острвима;
- По Лондонском споразуму (5. 10. 1954), припојена Зона Б – СТТ (срезови Копар и Бује). Није обухваћена промена граница између република 1953. године, коју и званична статистика није регистровала.

Извор осталих података: *Statistički godišnjak Jugoslavije*, разна годишта.

У Табели 19. дати су индекси нивоа појединих показатеља (СФРЈ=100) по републикама, за почетну (1947, 1952, односно 1955.) и последњу годину за коју је постојао одговарајући податак. Одабрани су показатељи који се уобичајено налазе на листама индикатора развијености, скоро у сваком истраживању. У том смислу ова табела, иако превасходно оријентационог карактера, има и одређене егзактне вредности. Наравно, за неке конкретније и детаљније анализе било би неопходно користити потпуније временске серије, а поред тога решити и још неке од проблема познатих у одговарајућим анализама (комплетирање листе индикатора, и конструисање јединственог, сводног показатеља оствареног развоја).

Табела 19.

НЕКИ ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВОЈА РЕПУБЛИКА: ИНДЕКСИ НИВОА (СФРЈ=100)

Показатељ	Година	БИХ	ЦГО	ХРВ	МАК	СЛО	СРБ
Радници на 1000 становника	1952.	93,00	70,41	117,93	68,47	172,45	84,57
	1990.	83,34	90,81	119,45	87,54	149,49	91,89
Радници на 1000 радноспособних	1952.	100,67	79,27	113,84	75,12	168,52	82,22
	1990.	80,52	91,27	119,28	88,45	149,69	93,19
Друштвени производ пер capita, цене 72	1947.	85,77	93,72	104,36	70,31	163,26	94,62
	1990.	67,45	71,77	126,86	63,75	201,30	91,78
Народни доходак, пер capita, цене 1972.	1952.	89	84	114	68	168	89
	1990.	67	70	126	63	200	93
Промет на мало, пер capita, цене 1972.	1955.	70	89	118	86	176	90
	1990.	67	68	138	63	192	89
Нето плата по раднику, номинално	1950.	95	97	108	92	113	100
	1990.	80	75	113	75	133	95
Инвестиције пер capita, цене	1955.	97,1	197,4	97,2	93,1	182,6	80,6

72	1989.	72	75	116	56	216	94
Основна средства друштвеног сектора пер capita, цене 72	1955.	100	29	114	43	229	71
	1989.	80	118	131	65	207	79
Основна средства друштвеног сектора по раднику, цене 72	1955.	107	49	100	68	124	93
	1989.	93	134	110	75	138	87

Извор: Прерачунато на основу података из *Статистичког годишњака Југославије*, разна годишта.

Табела 20.

НЕКИ ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВОЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ И РЕПУБЛИКА: ПРОСЕЧНЕ ГОДИШЊЕ СТОПЕ РАСТА У %

Показатељ	Период	ЈУГ	БИХ	ЦГО	ХРВ	МАК	СЛО	СРБ	
Становништво	1947–90.	0,98	1,36	1,29	0,51	1,48	0,73	0,99	
Радници – укупно	1952–90.	3,61	3,67	4,55	3,18	4,72	2,99	3,86	
Друштвени производ, цене 1972.	Укупно	1947–90.	4,53	4,34	4,21	4,53	4,81	4,79	4,47
	По становнику	1947–90.	3,52	2,94	2,88	3,99	3,28	4,02	3,45
	По запосленом	1952–90.	1,22	0,74	1,46	0,42	2,03	1,13	0,99
Физички обим производње	Индустрија	1956–90.	6,5	6,6	9,3	5,7	8,9	5,7	7,1
	Пољопривреда	1956–90.	2,0	2,3	4,6	1,9	2,2	2,3	2,5
Физички обим промета на мало	1956–90.	4,6	4,8	3,8	4,5	4,4	4,5	4,7	
Физички обим превоза	1956–90.	6,0	4,0	15,3	5,4	7,1	6,4	6,2	
Нето плата по раднику	Номинално	1964–90.	55,5	54,6	54,3	56,0	54,7	55,8	55,6
	Реално	1964–90.	1,2	-0,3	0,1	1,3	0,3	0,6	1,5

Извор: Прерачунато на основу података из *Статистичког годишњака Југославије*, разна годишта.

Основни показатељи развоја Србије за цео посматрани период дати су у наредној табели (Табела 21), која је формирана аналогно Табели 9. за Југославију. Дати су, наравно, показатељи за које постоје статистички подаци⁵⁰, а за одговарајуће податке израчунате су стопе раста, по годинама и по периодизацији која је напред усвојена.

Табела 21.

КРЕТАЊЕ ОСНОВНИХ РАЗВОЈНИХ ИНДИКАТОРА У СРБИЈИ

Година	I	II	III	IV	V	VII	VIII	IX	X
1952.	87	137	3.105	2.884	678	97	-	70,3	-
1953.	91	143	3.717	3.466	803	106	1,7	68,7	-
1954.	99	156	3.580	3.335	834	116	1,4	61,7	1.658
1955.	107	169	3.975	3.703	938	132	1,2	58,4	1.925

⁵⁰ У табели су дати исти показатељи као и у претходно наведеној Табели 9. због чега је и задржана иста нумерација (нема показатеља под бројем VI – лична потрошња у сталним ценама по становнику).

1956.	107	170	3.753	3.484	1.019	162	1,6	63,6	2.403
1957.	116	183	4.767	4.438	1.263	197	2,0	64,4	2.615
1958.	126	199	4.578	4.239	1.467	244	3,2	66,2	2.682
1959.	134	213	5.799	5.385	1.763	268	2,8	65,0	2.761
1960.	147	235	5.905	5.458	1.906	291	3,5	63,2	2.821
1961.	160	257	6.049	5.581	2.251	318	4,8	63,4	3.161
1962.	161	259	6.303	5.806	2.263	365	5,3	72,1	3.539
1963.	161	258	7.004	6.443	2.223	424	5,3	78,3	4.483
1964.	170	272	7.715	7.092	2.445	476	5,6	79,8	4.886
1965.	172	274	7.803	7.158	2.296	505	5,8	84,6	5.235
1966.	168	267	8.405	7.718	2.563	582	6,4	93,9	5.803
1967.	166	263	8.472	7.772	2.605	691	6,3	101,5	6.077
1968.	166	262	8.527	7.810	2.810	774	6,6	108,1	6.681
1969.	172	268	9.407	8.614	2.947	860	6,3	114,0	7.261
1970.	177	274	9.623	8.793	3.163	1.037	6,2	119,1	7.800
1971.	183	285	10.390	9.476	3.179	1.376	5,7	125,6	8.296
1972.	189	294	10.743	9.790	3.011	1.637	5,8	129,5	8.746
1973.	191	298	11.207	10.206	2.986	1.794	5,8	137,5	9.029
1974.	198	309	12.058	10.960	3.236	1.954	6,3	140,1	9.030
1975.	206	321	12.309	11.178	3.500	1.997	6,4	142,6	8.996
1976.	211	328	12.790	11.614	4.024	2.066	6,5	148,5	9.381
1977.	218	338	13.666	12.405	4.436	2.243	5,6	152,7	9.710
1978.	226	351	14.298	12.957	4.878	2.368	5,6	156,6	10.099
1979.	235	363	15.254	13.835	5.146	2.568	6,5	161,0	10.389
1980.	237	367	15.399	13.961	4.713	2.939	5,4	163,9	11.202
1981.	243	374	15.557	14.105	4.245	3.006	6,1	166,1	11.584
1982.	246	379	15.664	14.209	4.029	3.010	5,9	168,9	12.036
1983.	248	382	15.289	13.838	3.622	3.131	5,3	171,8	12.957
1984.	252	388	15.402	13.897	3.378	3.503	5,4	170,4	13.487
1985.	256	396	15.336	13.819	3.210	3.731	5,1	170,1	13.699
1986.	262	406	15.800	14.235	3.210	3.678	5,0	169,4	14.024
1987.	267	415	15.469	13.905	3.233	3.943	4,5	168,6	13.954
1988.	268	417	15.183	13.642	2.739	4.097	4,5	172,7	14.103
1989.	267	416	15.394	13.827	2.954	4.078	4,9	176,9	14.480
1990.	257	402	14.052	12.592	-	3.921	4,0	-	14.854

Извор: Прерачунато на основу података из *Статистичког годишњака Југославије*, разна годишта.

Табела 22.

СТОПЕ РАСТА ОСНОВНИХ РАЗВОЈНИХ ИНДИКАТОРА У СРБИЈИ

Година	I	II	III	IV	V	VII	VIII	IX	X
1953.	3,7	4,1	19,7	20,2	18,4	9,3	-	-2,3	-
1954.	9,1	9,3	-3,7	-3,8	3,8	8,9	-16,5	-10,2	-
1955.	8,2	8,3	11,0	11,0	12,4	13,7	-13,6	-5,4	16,1
1956.	0,4	0,5	-5,6	-5,9	8,7	23,0	33,1	9,0	24,8
1957.	7,7	7,8	27,0	27,4	23,9	21,4	25,7	1,2	8,8
1958.	8,8	9,0	-4,0	-4,5	16,1	24,0	57,6	2,9	2,6
1959.	6,4	6,7	26,7	27,0	20,2	9,6	-11,5	-1,8	2,9
1960.	9,6	10,2	1,8	1,4	8,1	8,9	24,9	-2,9	2,2
1961.	8,9	9,7	2,4	2,2	18,1	9,2	37,2	0,4	12,1
1962.	0,7	0,8	4,2	4,0	0,5	14,7	9,9	13,7	12,0
1963.	-0,1	-0,4	11,1	11,0	-1,7	16,1	0,2	8,5	26,7
1964.	5,9	5,4	10,2	10,1	10,0	12,3	4,4	1,9	9,0
1965.	0,9	0,6	1,1	0,9	-6,1	6,0	4,3	6,0	7,2
1966.	-2,4	-2,6	7,7	7,8	11,6	15,4	10,9	11,0	10,8
1967.	-0,8	-1,1	0,8	0,7	1,6	18,6	-2,0	8,1	4,7
1968.	0,1	-0,5	0,7	0,5	7,9	12,1	4,8	6,5	9,9
1969.	3,4	2,2	10,3	10,3	4,9	11,1	-4,6	5,5	8,7
1970.	2,7	2,4	2,3	2,1	7,3	20,6	-1,1	4,5	7,4
1971.	3,8	3,9	8,0	7,8	0,5	32,7	-8,4	5,5	6,4
1972.	3,0	3,1	3,4	3,3	-5,3	19,0	1,3	3,1	5,4
1973.	1,2	1,3	4,3	4,2	-0,9	9,6	0,9	6,2	3,2
1974.	3,6	3,7	7,6	7,4	8,4	8,9	8,8	1,9	0,0
1975.	3,9	3,9	2,1	2,0	8,2	2,2	1,0	1,8	-0,4
1976.	2,5	2,2	3,9	3,9	15,0	3,4	1,2	4,1	4,3
1977.	3,2	3,0	6,8	6,8	10,2	8,6	-14,3	2,8	3,5
1978.	4,0	3,8	4,6	4,5	10,0	5,6	0,8	2,5	4,0
1979.	3,7	3,5	6,7	6,8	5,5	8,5	16,6	2,9	2,9
1980.	1,2	1,1	1,0	0,9	-8,4	14,5	-17,0	1,8	7,8
1981.	2,1	2,1	1,0	1,0	-9,9	2,3	12,8	1,3	3,4
1982.	1,4	1,3	0,7	0,7	-5,1	0,1	-3,0	1,7	3,9
1983.	0,9	0,8	-2,4	-2,6	-10,1	4,0	-11,1	1,7	7,7
1984.	1,4	1,4	0,7	0,4	-6,7	11,9	3,0	-0,8	4,1
1985.	1,8	2,1	-0,4	-0,6	-5,0	6,5	-6,0	-0,2	1,6
1986.	2,2	2,5	3,0	3,0	0,0	-1,4	-2,7	-0,4	2,4
1987.	1,9	2,2	-2,1	-2,3	0,7	7,2	-9,6	-0,5	-0,5
1988.	0,3	0,5	-1,9	-1,9	-15,3	3,9	-1,0	2,4	1,1
1989.	-0,4	-0,2	1,4	1,4	7,9	-0,5	10,2	2,5	2,7
1990.	-3,5	-3,4	-8,7	-8,9	-	-3,9	-17,4	-	2,6

3.3. Сводни показатељи регионалног развоја: рангирање република и покрајина

Проблематика релативних нивоа развијености регионалних целина, а пре свега република и покрајина, дуги низ година је предмет пажње и мање или више континуираних анализа које су рађене у нашим научним институцијама. Нарочито интензиван рад на оваквим истраживањима био је у периоду припремања средњерочног плана развоја земље за период 1976–80, када је постигнута сагласност и договор о одређивању оних република и покрајина које би се у том средњерочном периоду имале сматрати као привредно недовољно развијене. Требало је до краја 1978. године прецизирати и утврдити објективизирани критеријуме и мерила за утврђивање степена развијености република и аутономних покрајина (тачка 5.8 првог дела *Друштвеног плана Југославије за период од 1976. до 1980. године* и члан 2. Закона о републикама и покрајини које се сматрају привредно недовољно развијеним у раздобљу 1976–1980). На основу тако утврђених критеријума требало је одредити неразвијене (односно недовољно развијене) републике и покрајине које ће тај статус имати после 1980. године. Рад на изради ових критеријума, међутим, знатно се одужио и практично никада није био довршен, иако је у оквиру одговарајућег макропројекта урађен већи број студија⁵¹.

Табела 23.

СТОПЕ РАСТА ОСНОВНИХ РАЗВОЈНИХ ИНДИКАТОРА ПО ПЕРИОДИМА У СРБИЈИ

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
1952–65.	5,3	5,5	7,3	7,2	9,8	13,5	10,9	1,4	11,0	
1965–71.	1,1	0,7	4,9	4,8	5,6	18,2	-0,3	6,8	8,0	
1971–76.	2,8	2,8	4,2	4,1	4,8	8,5	2,6	3,4	2,5	
1976–83.	2,3	2,2	2,6	2,5	-1,5	6,1	-2,9	2,1	4,7	
1983–90.	0,5	0,7	-1,2	-1,3	-3,3*	3,3	-3,7**	0,5*	2,0***	
1952–90.	2,89	2,87	4,05	3,95	4,05*	10,2	2,42**	2,52*	6,28***	

* - односи се на период 1983–1989. и 1952–1989;

** - односи се на период 1953–1965. и 1953–1990;

*** - односи се на период 1954–1965. и 1954–1990.

Досадашње анализе развоја наших република и покрајина, односно одређивање њиховог степена развијености по правилу су користиле већи број индикатора. Међутим, сама

⁵¹ У раду на макропројекту *Утврђивање јединствених објективизираних критеријума за одређивање степена развијености република и аутономних покрајина* учествовале су три групације југословенских економских института: Група економских института из Београда, Група економских института из Загреба и Љубљане, и као трећа групација Институт за друштвено-економска истраживања из Титограда, Економски институт Универзитета у Скопљу и Економски институт Економског факултета у Сарајеву.

операционализација поступка одређивања показатеља развијености, односно одређивање неопходних статистичких величина на основу којих се затим врше анализе, тј. одређује показатељ развијености, није могла да задовољи одређене формалне услове, због изузетно малог узорка који је коришћен (свега осам, тј. девет података), што није довољно за одређивање поузданих оцена одговарајућих статистичких величина, а пре свега коефицијената корелације између посматраних индикатора. Из тих разлога и вредности добијених резултата нису могле да буду задовољавајуће⁵². Веома је мали број истраживања развијености на нивоу република (односно, република и покрајина) у којима је и овај, формални, али свакако важан, моменат био задовољен. Као један од таквих примера могу се навести студије које је радио Б. Ивановић. С обзиром да је он користио и веома репрезентативан скуп индикатора, чију је ваљаност током рада и проверавао, можемо његове радове⁵³ сматрати најреалнијим у погледу оцењивања достигнутог нивоа развијености република и покрајина за одговарајуће године.

У првој од две наведене студије аутор је користио следећи скуп индикатора: 1) народни доходак по становнику, 2) народни доходак у пољопривреди по активном пољопривредном становнику, 3) основна средства и средства заједничке потрошње по активном становнику, 4) проценат непољопривредног активног становништва од укупног активног становништва, 5) народни доходак у индустрији и рударству по становнику, 6) народни доходак у друштвеном сектору по запосленом у друштвеном сектору, 7) проценат запослених од укупног становништва старијег од 14 година, 8) број приватних путничких аутомобила на 1000 домаћинстава, 9) проценат писмених од укупног становништва старог 10 година и више, 10) број лекара (без стоматолога) на 100000 становника, 11) број становника са завршеном средњом школом на 10000 становника, 12) број становника са завршеном вишом или високом школом на 10000 становника, 13) расходи у школству по становнику, 14) расходи у здравству по становнику, и 15) проценат живорсфених који су преживели 12 месеци старости. Изабрани скуп индикатора израдила је радна група Савезног завода за статистику, и сам аутор је навео да га не треба сматрати коначним. Применом И-методологије извршена је затим класификација република и аутономних покрајина према изабраним индикаторима, где нас интересује њихова ранга листа на основу достигнутог степена развијености.

⁵² Тако је, рецимо, у својој докторској дисертацији Т. Шуваков (*Teorija i politika regionalnog razvoja. Poseban osvrt na regionalni razvoj Vojvodine*, Novi Sad, 1973.) ради одређивања коефицијената корелације и других параметара, неопходних у методологији И-одстојања користио податке на нивоу република и покрајина. У серији података коју је на тај начин добио (за већи број година) присутне су изузетно велике осцилације коефицијената корелације (тако је нпр. коефицијент корелације између обележја „друштвена стопа акумулативности” и „укупан промет на мало по становнику” варирао у интервалу <-0,0603;0,9423>)! Овакве варијације свакако показују да са таквим начином обрачунавања статистичких величина нешто није у реду.

⁵³ Имамо у виду пре свега следеће две студије: *Komparativna analiza razvoja republika i autonomnih pokrajina SFR Jugoslavije u 1970. i 1974. godini*, Beograd, 1977, и *Komparativna analiza razvoja republika, autonomnih pokrajina i SFRJ od 1961. do 1981. sa projekcijama do 2000. godine uz primenu metode I-odstojanja*, Beograd, 1985.

Табела 24.

РАНГ ЛИСТА РАЗВИЈЕНОСТИ РЕПУБЛИКА И ПОКРАЈИНА У 1970. И 1974. ГОДИНИ

Редни број	Република/покрајина	Ранг 1970.	Ранг 1974.
1.	Босна и Херцеговина	7	7
2.	Црна Гора	6	6
3.	Хрватска	2	2
4.	Македонија	8	8
5.	Словенија	1	1
6.	Србија без САП	4	5
7.	Косово	9	9
8.	Војводина	3	3
	Југославија	5	4

Извор: В. Ivanović, *Komparativna analiza razvoja republika i pokrajina SFRJ u 1970. i 1974. godini*, Beograd, 1977, стр. 20.

На основу добијених резултата аутор је као најрепрезентативнију предложио следећу класификацију југословенских република и покрајина⁵⁴:

- 1) Група најслабије развијених (Косово),
- 2) Група слабо развијених (Македонија и Босна и Херцеговина),
- 3) Група средње развијених (Ужа Србија, Црна Гора и Војводина),
- 4) Група развијених (Хрватска),
- 5) Група јако развијених (Словенија).

У Другој од ових студија аутор је, полазећи од резултата из претходне студије, најпре извршио ревизију коришћених индикатора, тако да је сада примењен нешто модификован скуп индикатора: 1) народни доходак по становнику, 2) основна средства и средства заједничке потрошње по активном становнику, 3) проценат непољопривредног активног становништва од укупног активног становништва, 4) народни доходак у индустрији и рударству по становнику, 5) народни доходак у друштвеном сектору по запосленом у друштвеном сектору, 6) проценат запослених у друштвеном сектору од укупног становништва старијег од 14 година, 7) број путничких аутомобила на 1000 домаћинстава 8) проценат писменог становништва старијег од 10 година, 9) број лекара на 100000 становника, 10) број становника са завршеном средњом школом на 10000 становника, 11) број становника са завршеном високом и вишом школом на 10000 становника, 12) расходи у школству по становнику, 13) расходи у здравству по становнику.

На основу ових индикатора применом исте методологије добијени су следећи редоследи република и покрајина према степену развијености у 1961. и 1981. години (Табела 25).

⁵⁴ В. Ivanović, *Komparativna analiza razvoja republika i pokrajina SFRJ u 1970. i 1974. godini*, Beograd, 1977, стр. 33.

Табела 25.

РАНГ ЛИСТА РАЗВИЈЕНОСТИ РЕПУБЛИКА И ПОКРАЈИНА У 1961. И 1981. ГОДИНИ

Редни број	Република/покрајина	Ранг 1961.	Ранг 1981.
1.	Босна и Херцеговина	8	7
2.	Црна Гора	6	5
3.	Хрватска	2	2
4.	Македонија	7	8
5.	Словенија	1	1
6.	Србија без САП	5	6
7.	Косово	9	9
8.	Војводина	3	3
	Југославија	4	4

Извор: В. Ivanović, *Komparativna analiza razvoja republika, autonomnih pokrajina i SFRJ od 1961. do 1981. sa projekcijama do 2000. godine uz primenu metode I-odstojanja*, Beograd, 1985, стр. 22–23.

На основу резултата из ове студије аутор је као најрепрезентативнију предложио следећу класификацију југословенских република и покрајина у 1981. години⁵⁵:

- 1) Група најслабије развијених (Косово),
- 2) Група слабо развијених (Македонија, Босна и Херцеговина и Црна Гора),
- 3) Група средње развијених (Србија без САП и просек Југославије),
- 4) Група развијених (Хрватска и Војводина),
- 5) Група јако развијених (Словенија).

На нешто мањем скупу индикатора, и уз примену исте методологије, слично истраживање за 1981. годину обавио је у магистарском раду и Р. Буквић⁵⁶. Добијени редослед република и покрајина према степену развијености идентичан је наведеном у Табели 25. па је и ту предложена класификација на пет група, идентична горе наведеној.

Са аспекта овог рада основни проблем наведених истраживања је што у њима није одређено место Србије у оквиру републичких односа, већ је анализа рађена у оквиру Србије само на нивоу покрајина и тзв. уже Србије.

Како је већ наглашено, на нивоу федерације, почев од 1965. године, не постоји „интерес” за неразвијена подручја која постоје у оквиру њених федералних јединица. Ова констатација, наравно, не значи да се прихвата став, који уосталом и не може бити прихваћен, да у оквиру федералних јединица не постоје подручја различитих перформанси, и различитог нивоа развијености. Ову чињеницу илуструје и третман таквих подручја у оквирима република, при чему се као јединице посматрања сада појављују мање

⁵⁵ В. Ivanović, *Op.cit.*, стр. 36, 38.

⁵⁶ Р. Bukvić, *Primena metoda teorije klasifikacije u analizi razvoja jugoslovenskih republika i autonomnih pokrajina*, Beograd, 1986, стр. 144–152. Коришћени су следећи индикатори развијености: 1) народни доходак по становнику, 2) број запослених у друштвеном сектору у укупном становништву, 3) промет на мало по становнику, 4) активна основна средства по набавној вредности по запосленом, и 5) расходи буџета и ванпривредних делатности (тзв. друштвена потрошња) по становнику. Одговарајући параметри су израчунати на основу података по општинама.

територијалне целине, односно општине.

С обзиром да је ова („унутаррегионална”) проблематика у искључивој надлежности република, односно покрајина, нормално је да су се међу њима појавиле одређене разлике. Ове разлике постоје не само у обухвату недовољно развијених подручја, односно и у самој њиховој дефиницији, с обзиром на велике разлике у развијености наших федералних јединица, већ и у погледу метода подстицања развоја, институционалних аранжмана којима се подстиче развој, итд. Према подацима објављеним у напред цитираној студији⁵⁷, у планском периоду 1971–75. године укупно је у Југославији статус неразвијености имало 214 општина (што је нешто преко 40% укупног броја општина)⁵⁸, а у периоду 1976–1980. године 190. Наравно, овакви сумарни прегледи не могу имати велику аналитичку вредност, јер велике разлике између република, односно покрајина у знатној мери релативизирају сва могућа поређења. Тако се у наведеној студији истиче да је у 1975. години просек неразвијених општина у Словенији имао национални доходак по становнику од 19809 динара, а просек целог подручја уже Србије (која је сматрана развијеном) од 20442 динара (!), док је просек свих неразвијених република (Босна и Херцеговина, Црна Гора и Македонија) и, наравно, Косова и Метохије мањи од овога.

Управо овакве чињенице истакле су потребу да се развијеност општина сагледава на основу јединствених критеријума на нивоу целе земље. Такав приступ направио је К. Михаиловић⁵⁹, који је као „граничну вредност”, линију која раздваја развијене и недовољно развијене, одредио просек развијености три недовољно развијене републике (Босна и Херцеговина, Македонија и Црна Гора). У показатељ на основу којег је одређена гранична вредност ушли су појединачни индикатори: укупно запослени на 1000 становника, народни доходак и основна средства по становнику.

Иако ово методолошко решење К. Михаиловића није званично прихваћено, и мада му се могу упутити одређене критике са строго научног аспекта⁶⁰, ипак му се не може одрећи објективност и непристрасност, што је у односу на опште присутан, и владајући приступ о тзв. граничним вредностима у нашој литератури и званичној политици, био велики корак напред.

⁵⁷ Č. Osić (redaktor), *Regionalni razvoj Jugoslavije i pravci promena u regionalnoj politici*, Beograd, 1988.

⁵⁸ Утврђено на основу Закона о неразвијеним подручјима за период 1971–1975, који су донети у Босни и Херцеговини, Македонији и Црној Гори 1972, у Хрватској и Словенији 1971, у Србији 1970, са допуном 1973, на Косову 1973, и у Војводини 1974. године.

⁵⁹ Видети нпр: К. Mihailović, „Unutrašnje diferencijacije u republikama i pokrajinama”, *Gledišta*, br. 11–12, 1979; „Nerazvijenost u republikama i pokrajinama”, *Ekonomska misao*, br. 3, 1980; „Mesto opštine u regionalnom razvoju”, у раду *Društveno-ekonomski razvoj opština SFRJ*, Beograd, 1982.

⁶⁰ Ради се, наиме, о томе да оваквим одређивањем граничне вредности долази до поделе n -димензионалног простора R^n , којег граде одабрани индикатори развоја (у овом случају тродимензионалног простора R^3 , пошто се ради са три индикатора), на два строго одвојена дела – један у оквиру кога „постоји” неразвијеност, и којег чини паралелепипед, одређен равнима које дефинишу граничне вредности, и други, ван овог паралелепипеда, где неразвијеност „не постоји”. Овакво раздвајање простора развијености и неразвијености, међутим, није добро и не може на добар начин да дискриминише елементе скупа у односу на одабране индикаторе. Видети о овоме: R. Bukvić, *Primena metoda teorije klasifikacije u analizi razvoja jugoslovenskih republika i autonomnih pokrajina*, magistarski rad, Beograd, 1986, стр. 123–125.

3.4. Подстицање развоја неразвијених република и покрајина

Разматрање места Србије у друштвено-економском развоју Југославије у периоду 1945–90. године свакако захтева и свестрану анализу механизма и ефеката прерасподељивања дохотка између република, до којег је долазило по разним основима – расподелом средстава Општег инвестиционог фонда, до његовог укидања, а затим од 1966. године по основу директних мера, и то Фонда федерације за кредитирање бржег развоја привредно недовољно развијених република и покрајине Косово и Метохија, по основу допунских средстава из буџета федерације за подстицање развоја друштвених и других служби у привредно недовољно развијеним подручјима, по основу иностраних средстава (кредити Међународне банке за обнову и развој), као и по основу индиректних подстицајних мера (царинске олакшице, робни режими и режими за увоз опреме, пореске и друге олакшице).⁶¹

Највећи део средстава преливао се преко Фонда, за шта постоји и најпотпунија документација, па ће овде бити дат његов нешто детаљнији преглед. Фонд је, као што је напоменуто, практично почео да функционише са 1966. годином. До 1970. средства Фонда формирана су фискалним путем, на основу величине камате на основне фондове у привреди, а од 1971. уводи се обавезан наменски зајам привреде, с тим што од 1976. године постоји могућност да се део обавеза према Фонду може подмирити удруживањем рада и средстава ОУР-а из развијених и недовољно развијених подручја за изградњу привредних објеката у неразвијеним републикама и покрајини Косово и Метохија. Средства за Фонд издвајана су из друштвеног производа друштвене привреде, и то по стопи од: 1,85% (у периоду 1966–70), 1,94% (у периоду 1971–75), 1,97% (у периоду 1976–80), 1,86% (у периоду 1981–85), и 1,56% (1986–90). Кредити из прикупљених средстава Фонда одобравани су под условима, по роковима и каматама који су били повољнији од тржишних, и то трима републикама (Босна и Херцеговина, Црна Гора и Македонија) и покрајини Косово и Метохија, који су у целом том периоду имали статуст недовољно развијених република и покрајина.

Величину средстава која су преливана преко Фонда приказује наредна табела. С обзиром на велики утицај инфлације подаци су морали бити дати релативно, при чему смо се определили за учешће у народном дохотку, премда су средства издвајана процентом на друштвени производ. Сматрамо да је овакав показатељ адекватнији, јер су средства обезбеђивана не из расположивих средстава сваке републике/покрајине, већ из новостворене вредности.

⁶¹ У даљем тексту не разматрају се механизми и резултати подстицања развоја неразвијених подручја у оквирима република, па и у Србији, што представља посебну тему, а што је вероватно имало одређене реперкусије и на проблематику разматрану у овом раду.

Табела 26.

**УЧЕШЋЕ СРЕДСТАВА ФОНДА ФЕДЕРАЦИЈЕ ЗА КРЕДИТИРАЊЕ НЕДОВОЉНО
РАЗВИЈЕНИХ РЕПУБЛИКА И ПОКРАЈИНА У НАРОДНОМ ДОХОТКУ**

Средства Фонда	Република / покрајина	Период						
		1966-1970.	1971-1975.	1976-1980.	1981-1985.	1986-1990.	1966-1990.	1971-1990.
Расположива средства	ЈУГ	1,62	1,65	1,73	1,51	0,62	0,62	0,62
	БИХ	...	1,75	1,77	1,53	1,03	...	1,03
	ЦГО	...	1,51	1,68	1,62	0,67	...	0,67
	ХРВ	...	1,72	1,79	1,51	0,44	...	0,44
	МАК	...	1,69	1,76	1,68	0,81	...	0,81
	СЛО	...	1,82	1,80	1,53	0,39	...	0,39
	СРБ	...	1,53	1,63	1,47	0,68	...	0,68
	УПС	...	1,54	1,64	1,57	0,75	...	0,75
	КИМ	...	1,27	1,73	1,22	0,49	...	0,49
ВОЈ	...	1,58	1,59	1,33	0,57	...	0,57	
Расподељена средства	ЈУГ	1,62	1,64	1,73	1,49	0,62	0,62	0,62
	БИХ	4,20	4,30	4,27	2,93	1,25	1,26	1,26
	ЦГО	11,53	10,33	10,18	7,03	2,12	2,14	2,14
	МАК	8,00	6,61	6,73	5,85	1,76	1,78	1,78
	КИМ	24,02	26,04	30,95	25,97	16,53	16,56	16,56
	СРБ	1,25	1,44	1,69	1,66	0,88	0,89	0,89

Извор: Обрачунато на основу података из *Југославија 1918–1988, статистички годишњак*, и података Фонда федерације за кредитирање привредног развоја недовољно развијених република и покрајине Косово и Метохија.

Као што се из горње табеле види, због високе инфлације у другој половини 1980-их година, гро средстава прерасподељених преко Фонда формиран је током последњих година целокупног периода његовог постојања. С друге стране, релативна вредност тих средстава опадала је током година, да би се у последњем петогодишту значајно спустила испод нивоа од један одсто народног дохотка. Наравно, то је повезано са процесима који су довели до распадања заједничке државе, када је и престало подмиривање обавеза према Фонду, тако да је у два последњим годинама преко Фонда расподељивано једва нешто око пола процента народног дохотка Југославије, што је знатно мање него у претходном раздобљу, и знатно мање него што је била интенција основања и функционисања Фонда. Наравно, горње констатације не носе у себи никакав вредносни суд – оне једноставно одсликавају ситуацију у којој се при крају свог функционисања нашао Фонд.

Анализа самих ефеката Фонда, наравно, поред глобалне величине средстава која су формирана, односно расподељивана, мора да обухвата и правце њиховог сливања у Фонд и њихове дистрибуције преко Фонда. Са аспекта теме овог рада то има и додатни значај – треба да укаже на положај Србије у функционисању Фонда. С обзиром, међутим, да је целокупан систем подстицања развоја недовољно развијених република/покрајина у бившој

Југославији био постављен тако да Србија није посматрана као целина (за разлику од осталих република), а да се гро средстава преливао у Косово и Метохију, агрегирање одговарајућих величина да би се добили подаци за Србију крије у себи одређене опасности и налаже одређену меру опреза. Ради се, наиме, о томе да Србија као република није имала увид у даљу судбину средстава која су Косову и Метохији пристизала од стране Фонда. Узимајући у обзир наведене примедбе ипак ћемо у наредним табелама дати учешћа република и покрајина у формирању и расподели средстава Фонда, агрегирајући и одговарајуће податке за Србију као целину.

Табела 27.

УЧЕШЋЕ РЕПУБЛИКА/ПОКРАЈИНА У ФОРМИРАЊУ СРЕДСТАВА ФОНДА

Период	БИХ	ЦГО	ХРВ	МАК	СЛО	УПС	КИМ	ВОЈ	СРБ
1971–1975.	12,3	1,7	27,4	5,8	17,7	22,7	1,6	10,8	35,1
1976–1980.	12,7	1,8	27,5	5,6	16,8	23,2	2,1	10,4	35,7
1981–1985.	13,4	2,1	25,6	6,3	25,8	24,8	2,0	10,0	36,8
1986–1990.	20,3	2,0	18,8	7,8	10,9	28,8	1,5	9,9	32,2
1971–1990.	20,3	2,0	18,8	7,8	10,9	28,8	1,5	9,9	32,2

Табела 28.

УЧЕШЋЕ РЕПУБЛИКА/ПОКРАЈИНА У РАСПОДЕЛИ СРЕДСТАВА ФОНДА

Период	БИХ	ЦГО	МАК	КИМ	СРБ
1966–1970.	30,7	13,1	26,2	30,0	30,0
1971–1975.	32,4	11,4	22,9	33,2	33,2
1976–1980.	30,6	10,8	21,6	37,0	37,0
1981–1985.	26,1	9,5	22,3	42,1	42,1
1986–1990.	24,7	6,3	16,9	52,1	52,1
1966–1990.	24,7	6,3	17,0	52,1	52,1

Наравно, пошто се огроман део средстава Фонда сливао у Косово и Метохију Србија се већим делом посматраног периода (1971–1990, за који постоје упоредиви подаци) појављивала као нето добитник средстава по основу функционисања Фонда – изузетак су године 1971–75. и 1982. Већ је, међутим, истакнуто ограничење у вези са оваквим посматрањем улоге средстава Фонда. Оваква, у одређеној мери искривљена, слика свакако је била (или бар могла да буде) повод неспоразумима, па и злонамерним тумачењима. Нето прилив, односно одлив средстава Фонда у односу на народни доходак Србије даје наредна табела.

Табела 29.

НЕТО ПРИЛИВ, ОДНОСНО ОДЛИВ СРЕДСТАВА ФОНДА У ОДНОСУ НА НАРОДНИ
ДОХОДАК СРБИЈЕ

Година	Учешће	Година	Учешће
1971.	-0,17	1981.	0,12
1972.	-0,11	1982.	-0,09
1973.	-0,09	1983.	0,51
1974.	-0,10	1984.	0,44
1975.	-0,10	1985.	0,00
1971–75.	-0,09	1981–85.	0,19
1976.	0,02	1986.	0,38
1977.	0,03	1987.	0,43
1978.	0,07	1988.	0,75
1979.	0,07	1989.	0,21
1980.	0,04	1990.	0,19
1976–80.	0,06	1986–90.	0,20

Напомена: Нису узимани у обзир ануитети.

Из горње табеле се види да је релативни значај преливених средстава био из године у годину све већи, да би се почетком последњег петогодишта приближио половини процента народног дохотка Србије, а у 1983. износио и читавих 0,75 одсто. У последњим двома годинама, међутим, запажа се нагло опадање овог учешћа, што је последица већ поменутих проблема око подмиривања обавеза у односу на Фонд.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Друштвени, или друштвено-економски развој третира се у савременој теорији као сложена појава, која обухвата више димензија промена у економији и друштву током времена. Он обухвата комплекс таквих промена које се одражавају на структуру (привреде и друштва), капацитете и најзад резултате (оутпуте). Овако сложена појава као што је проблематика друштвено економског развоја добија специфичне карактеристике у вишенационалним и федеративним заједницама, у којима се додатно потенцирају и међурегионални и међунационални односи унутар заједнице. Један од карактеристичних примера, у светским размерама, свакако је била и Југославија, држава која је настала након Првог светског рата, али је федеративни карактер добила 1945, по завршетку Другог светског рата. Компликовани међунационални односи, који су обележавали њено постојање и у периоду између два светска рата, након овога су добили нова обележја успостављањем федеративног уређења, који су додатно компликовани успостављањем покрајина у оквиру једне од њих.

Без обзира на чињеницу што републике, а касније и аутономне покрајине у саставу највеће од њих (Србије), нису биле национално хомогене, оне су се постепено афирмисале као носиоци националног суверенитета, са сопственим националним привредама, док је Југославија све више примала обележја конфедеративног уређења, као „оно” за шта се договоре републике, а од средине 1970-их и покрајине, које су постале конститутивни елементи федерације. Тај процес завршен је у фактичком смислу на почетку поменуте деценије, иако је одговорност за развој земље и њених република још раније пребачена са федерације на републике (и касније покрајине). Тако су се, насупрот уставним и законским опредељењима и политичким прокламацијама о потреби равномерног регионалног развоја, разлике између република и покрајина уместо смањивања заправо повећавале, а сама регионална проблематика све више постајала предмет спорења, који је поред политике захватао и науку, као и друге друштвене сфере. У тим споровима неретко су коришћени незасновани аргументи, што потцртава потребу реалног и објективног сагледавања регионалног развоја Југославије у периоду који је предмет разматрања у овом раду.

Овај невелики рад представља покушај да се свестраним разматрањем већг броја показатеља, дакле димензија развоја, укаже на положај Србије у оствареном развоју Југославије у периоду 1945–1990. Сложена проблематика која се овде разматра свакако захтева додатна истраживања, при томе не толико у обухвату различитих аспеката оствареног развоја (мада је, наравно, и то потребно) колико у сагледавању узрочно-последичних веза између различитих индикатора и (политичких и других) чинилаца, актера који су доносили одговарајуће одлуке.

РЕЗИМЕ

Сложена проблематика друштвено економског развоја, као вишедимензионалног феномена, добија специфичне карактеристике у вишенационалним и федеративним заједницама. Један од карактеристичних примера, у светским размерама, свакако је и Југославија. Компликовани међунационални односи, који су обележавали њено постојање у периоду између два светска рата, након 1945. добили су нови квалитет успостављањем федеративног уређења. Без обзира на чињеницу да републике, а касније и аутономне покрајине у саставу највеће од њих, нису биле национално хомогене, оне су се постепено афирмисале као носиоци националног суверенитета, са сопственим националним привредама, док је Југославија све више примала обележја конфедеративног уређења. Тај процес завршен је у фактичком смислу на почетку 1970-их, иако је одговорност за развој земље и њених република још раније пребачена са федерације на републике (и касније покрајине). Тако су се, насупрот уставним и законским опредељењима и политичким прокламацијама, разлике између република и покрајина уместо смањивања заправо повећавале, а сама регионална проблематика све више постајала предмет спорења, који је поред политике захватао и науку, као и друге друштвене сфере.

У раду је дат преглед развоја Србије у оквирима Југославије у периоду 1945–90. У првом делу приказана су основна обележја привредног система и економске политике, на основу којих је извршена и периодизација целог посматраног периода. Затим су приказани основни остварени резултати развоја Југославије и Србије, за шта је коришћен већи број показатеља. У другом, краћем поглављу дата је анализа међурепубличких робних токова, који на специфичан начин одсликавају проблематику осамостаљивања републичких привреда током 1970-их и 1980-их, за које су расположиви одговарајући подаци.

Последња целина посвећена је упоредној анализи развоја република и покрајина, уз коришћење већег броја стандардних индикатора. На крају су дата рангирања република и покрајина, према истраживањима Бранислава Ивановића, за карактеристичне године (1961, 1970, 1974. и 1981). Основ за ова рангирања представљају синтетички индикатори, формирани применом И-одстојања на већи број развојних показатеља.

SUMMARY

The complex issue of socio-economic development, as a multidimensional phenomenon, acquires specific characteristics in multinational and federated communities. One of the characteristic examples, on a global scale, is certainly Yugoslavia. Complicated inter-national relations, which marked its existence in the period between the two world wars, acquired a new quality after 1945 with the establishment of a federal system. Regardless of the fact that the republics, and later the autonomous provinces in the composition of the largest of them, were not nationally homogeneous, they gradually asserted themselves as bearers of national sovereignty, with their own national economies, while Yugoslavia increasingly received features of a confederal structure. That process ended in a factual sense at the beginning of the 1970s, although the responsibility for the development of the country and its republics was transferred from the federation to the republics (and later the provinces) even earlier. Thus, contrary to constitutional and legal determinations and political proclamations, the differences between the republics and provinces instead of decreasing actually increased, and the regional issue itself increasingly became a subject of controversy, which in addition to politics affected science as well as other social spheres.

The paper provides an overview of the development of Serbia within the framework of Yugoslavia in the period 1945-90. In the first part, the basic features of the economic system and economic policy are presented, based on which the periodization of the entire observed period was performed. Then, the basic achieved results of the development of Yugoslavia and Serbia were presented, for which a large number of indicators were used. In the second, shorter chapter, an analysis of inter-republic goods flows is given, which in a specific way reflect the problems of the independence of the republic's economies during the 1970s and 1980s, for which appropriate data are available.

The last unit is devoted to a comparative analysis of the development of republics and provinces, using a number of standard indicators. At the end, the rankings of the republics and provinces, according to Branislav Ivanović's research, for the characteristic years (1961, 1970, 1974 and 1981) were given. The basis for these rankings are synthetic indicators, formed by applying the I-distance to a larger number of development indicators.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ambrožić-Počkar, Marija. „Neki otvoreni problemi politike i sistema razvoja manje razvijenih područja”, *Gledišta*, godina 20, 1979, № 11–12.
2. Bazler-Madžar, Marta. „Analiza stepena razvijenosti jugoslovenskih područja”, *Ekonomska analiza*, godina 1, 1967, № 1–2.
3. Bazler-Madžar, Marta. „Diferencijacija područja prema stepenu i tipu razvijenosti”, *Ekonomska misao*, godina 14, 1981, № 3.
4. Bazler-Madžar, Marta. „Neke tendencije u dosadašnjem razvoju republika i pokrajina”, *Ekonomska analiza*, godina 16, 1982, № 1.
5. Bazler-Madžar, Marta; Bogdanović, Milivoje. *Klasifikacija republika i pokrajina prema stepenu i strukturi razvijenosti*, Institut za ekonomiku industrije, Beograd, 1987.
6. Bazler-Madžar, Marta; Bolčić, Silvano; Očić, Časlav; Tomaš-Jurišić, Jasenka. *Jedinstveni objektivizirani kriterijumi za određivanje stepena razvijenosti republika i autonomnih pokrajina*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1978.
7. Bajec, Jurij. *Društveni razvoj i mogućnosti njegovog merenja*, Beograd, 1977.
8. Bajt, Aleksander. „Trideset godina privrednog rasta (problemi efikasnosti i društvenih odnosa)”, *Ekonomist*, godina 38, 1985, № 1.
9. Bevc, Milena. „Međurepublički robni tokovi v Jugoslaviji”, *Ekonomska revija*, letnik 39, 1988, № 3.
10. Bogunović, Aleksandar. „Disproporcije u razvoju pojedinih područja SR Hrvatske”, *Ekonomska analiza*, godina 9, 1975, № 3–4.
11. Bolčić, Silvano, Petrović, Ruža, Krneta, Milorad. *Razvoj teritorijalnih zajednica*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd, 1981.
12. Bukvić, Rajko. *Primena metoda teorije klasifikacije u analizi razvoja jugoslovenskih republika i autonomnih pokrajina*, magistarski rad, Ekonomski fakultet, Beograd, 1986.
13. Буквић, Рајко; Хинић, Бранко. *Друштвено-економски развој: теоријска схватања и критеријуми његовог обухватања*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1990.
14. Vogelink, Dolfe. „Ka pitanju klasifikacije srezova FNRJ prema stepenu ekonomske razvijenosti”, *Statistička revija*, godina 7, 1957, № 2.
15. Gnjatović, Dragana. *Uloga inostranih sredstava u privrednom razvoju Jugoslavije*, Ekonomski institut, Beograd, 1985.
16. Goldstein, Slavko. *Prijedlog 85 – glas iz privrede*, Scientia Yugoslavica, Zagreb, 1985.
17. Gregory, Mary B. “Regional Economic Development in Yugoslavia”, *Soviet Studies*, Volume XXV, 1973, № 2, pp. 213–228.
18. Grupa autora. *Funkcionisanje privrednog sistema SFRJ*, Konzorcijum ekonomskih instituta za makroprojekt Privredni sistem SFRJ i Privredna izgradnja, Novi Sad, 1976.
19. Grupa autora. *Društveno-ekonomski razvoj Vojvodine*, Novi Sad, 1978.

20. Devetaković, Stevan. „Kritička analiza kriterija teritorijalne privredne razvijenosti”, *Finansije*, 1971, № 11–12.
21. Деветакoвић, Стеван. „Неки резултати регионалног развоја Југославије”, *Економски анали*, година 18, 1973, № 40, стр. 48–61.
22. Економски институт. *Транзиција привреде Србије*, Београд, 1991.
23. Žarković, Dragoje. „Zapali smo u normativni utopizam”, *Privredni pregled*, № 7492, 28. XI –3. XII 1984, str. 7.
24. Županov, Josip. „Aktuelni društveni trenutak”, *Naše teme*, 1981, № 12.
25. Županov, Josip. *Marginalije o društvenoj krizi*, Globus, Zagreb, 1983.
26. Županov, Josip. „Otvaranje prema ekonomiji – hoće li ovaj put uspjeti?”, *Sociološki pregled*, godina 18, 1984, № 1–2, str. 3–17.
27. Zjalić, Ljubica M. *Radni potencijal u regionalnom razvoju*, Београд, 1986.
28. Ivanović, Branislav. „Projekat za klasifikaciju srezova FNRJ prema stepenu ekonomske razvijenosti”, *Statistička revija*, godina 6, 1956, № 4.
29. Ivanović, Branislav. „Nov način određivanja odstojanja između višedimenzionalnih statističkih skupova sa primenom u problemu klasifikacije srezova FNRJ prema stepenu ekonomske razvijenosti”, *Statistička revija*, godina 7, 1957, № 2.
30. Ivanović, Branislav. „Projekat za klasifikaciju srezova FRNJ prema stepenu ekonomske razvijenosti”, *Ekonomist*, godina 14, 1961, № 2.
31. Ivanović, Branislav. *Diskriminaciona analiza sa primenom u ekonomskim istraživanjima*, Naučna knjiga, Београд, 1963.
32. Ivanović, Branislav. “A Method of Establishing a List of Development Indicators”, *Ekonomiska analiza*, godina 8, 1974, № 1–2.
33. Ivanović, Branislav. *Teorija klasifikacije*, Institut za ekonomiku industrije, Београд, 1977.
34. Ivanović, Branislav. *Komparativna analiza razvoja republika i autonomnih pokrajina SFR Jugoslavije u 1970. i 1974. godini*, Savezni zavod za statistiku, Београд, 1977.
35. Ivanović, Branislav. *Klasifikacija opština SFR Jugoslavije prema stepenu socio-ekonomske razvijenosti u 1971. godini*, Savezni zavod za statistiku, Београд, 1977.
36. Ivanović, Branislav. *Ocena podobnosti statističko-matematičkih metoda koje su tri grupacije jugoslovenskih ekonomskih instituta koristile za utvrđivanje stepana razvijenosti republika i autonomnih pokrajina SFR Jugoslavije*, Београд, 1978. (umnoženo).
37. Ivanović, Branislav. *Komparativna analiza razvoja republika, autonomnih pokrajina i SFRJ od 1961. do 1981. sa projekcijama do 2000. godine uz primenu metode I-odstojanja*, Београд, SZDP, 1985.
38. Jovanov, Neca. „Za redukciju institucionalnog i pravnog sistema”, *Makristička misao*, 1983, № 5.
39. Кидрич, Борис. *Привредни проблеми ФНРЈ*, Култура, Београд, 1948.
40. Komisija saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije. *Dokumenti komisije*, Knjige 1–4, CRS, Београд, 1982. i 1983.
41. Kubović, Branko. *Regionalni aspekt privrednog razvitka Jugoslavije*, Економски преглед, Загреб, 1961.
42. Kubović, Branko. *Regionalna ekonomika*, Informator, Загреб, 1974.
43. Kuznets, Simon. *Present Underdeveloped Countries and Past Growth Patterns*, Morton, New

York, 1965.

44. Lakić, Sava. „Mesto Vojvodine u međuregionalnoj razmeni”, *Privredna izgradnja*, godina 25, 1979, № 2.
45. Lakić, S; Milovanović, S; Savković, M. *Položaj Vojvodine u međurepubličko-pokrajinskoj razmeni i integrisanosti privrede*, VEKŠ, Novi Sad, 1986.
46. Leibenstein, Harvey. *Economic Backwardness and Economic Growth*, Willey & Sons, New York, 1957.
47. Lukin, Branimir. *Pristup koncepciji dugoročnog razvoja*, Naprijed, Zagreb, 1979.
48. Marko, Jan. „Prilog istraživanju dinamike razvoja opština u SAP Vojvodini (1970–1985)”, *Savremenost*, 1988, № 1–2.
49. Marković, Vukadin. „Ka bržem otklanjanju regionalnih razlika u okviru SFRJ”, *Ekonomist*, godina 37, 1984, № 3–4.
50. Marković Luka. *Klasna borba i koncepcije razvoja*, Naprijed, Zagreb, 1978.
51. Marsenić, Dragutin V. *Razvoj i problemi privrednog sistema Jugoslavije*, Naučna knjiga, Beograd, 1976.
52. Marsenić, Dragutin V. *Sumnje u privredni sistem Jugoslavije*, Ekonomika, Beograd, 1986.
53. Madžar, Ljubomir. "Uzroci i posledice institucionalnih determinanti privrednog razvoja", *Ekonomist*, godina 34, 1981, № 3, str. 323–337.
54. Meier, Gerald M. & Baldwin, Robert E. *Economic Development. Theory, History, Policy*, John Willey & Sons, New York, 1957.
55. Milićević, Dragiša. „Metod utvrđivanja ekonomskog položaja regionalnih privreda Jugoslavije”, *Ekonomiska misao*, godina 4, 1971, № 3, str. 72–89.
56. Miljovski, Kiril. „Regionalni ekonomski razvoj i metode njegovog merenja”, *Ekonomist*, godina 32, 1979, № 1.
57. Miljovski, Kiril. „Ekonomski regioni u jugoslovenskoj teoriji i praksi”, *Gledišta*, godina 20, 1979, № 11–12.
58. Михаиловић, Коста. *Актуелна питања неразвијених подручја Југославије*, ЕКОНОМСКИ ИНСТИТУТ, БЕОГРАД, 1970.
59. Mihailović, Kosta. „Unutrašnje diferencijacije u republikama i pokrajinama”, *Gledišta*, godina 20, 1979, № 11–12.
60. Mihailović, Kosta. „Nerazvijenost u republikama i pokrajinama”, *Ekonomiska misao*, godina 13, 1980, № 3.
61. Mihailović, Kosta. *Ekonomiska stvarnost Jugoslavije*, II izdanje, Ekonomika, Beograd, 1982.
62. Mihailović, Kosta. *Mesto opštine u regionalnom razvoju*, u radu *Društveno-ekonomski razvoj opština SFRJ*, Ekonomika, Beograd, 1982.
63. Mladenović, Mihailo. „Neka iskustva dosadašnje politike bržeg razvoja privrede nedovoljno razvijenih republika i pokrajine Kosovo”, *Gledišta*, godina 20, 1979, № 11–12.
64. Mladenović, Mihailo. „Veće ili manje razlike”, *Ekonomiska politika*, 10. jun 1985, № 1732.
65. Mrkić, Srđan i Vujnović, Borka. „Uspostavljanje baze podataka na nivou opština”, *Statistički dokumenti*, Beograd, mart 1989.
66. Munitlak, Dragan. „Nauka i merenje razvijenosti”, *Privredna izgradnja*, godina 32, 1986, № 2–3.
67. Očić, Časlav. „O kriterijumima za određivanje stepena razvijenosti”, *Ekonomist*, godina 31,

1978, № 2–3, str. 433–438.

68. Оцић, Часлав. *Утврђивање сличности и разлика у развијености југословенских република и покрајина помоћу кластер анализе*, у: Богоев, Ксенте, Миљовски, Кирил, Узунов, Никола (редактори). *Неравномерни регионални развој у економској теорији и пракси*, МАНУ, Скопје, 1980.

69. Оцић, Часлав. *Nacionalna ravnopravnost i regionalni razvoj*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1986.

70. Оцић, Часлав. „Kratka istorija ideje razvoja”, *Gledišta*, godina 28, 1987, № 3–4, str. 65–88.

71. Оцић, Часлав (redaktor). *Regionalni razvoj Jugoslavije i pravci promena u regionalnoj politici*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1988.

72. Оцић, Часлав. *Efekti redistribucije saveznih budžetskih i vanbudžetskih srestava na privredu Kosova 1981–1988*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1989.

73. Оцић, Часлав. „Federalizam i regionalizam: promene u međuzavisnosti jugoslovenskih republika i pokrajina”, *Treći program Radio Beograda*, 1990, № 84, str. 33–95.

74. Оцић, Часлав; Bisić, Milica; Bukvić, Rajko (redaktori). *Privredni razvoj Kosova i Metohije*, Naučna knjiga, Beograd, 1991.

75. Peru, Fransoa. *Za filozofiju novog razvoja*, IRO Matice srpske / Evropski centar za MIR i razvoj / CECOS, Beograd, 1986.

76. Pjanić, Zoran. *Samoupravni privredni sistem*, Radnička štampa, Beograd, 1983.

77. Popov, Sofija. „Usklađenost tempa rasta ličnih dohodaka i produktivnosti rada i privredna kriza u Jugoslaviji”, *Ekonomika misao*, godina 20, 1987, № 4, str. 28–48.

78. Popov, Sofija. „Odnos rasta ličnih dohodaka i produktivnosti rada i privredna kriza”, u zborniku: *Problemi reforme privrednog sistema SFR Jugoslavije*, Globus, Zagreb, 1989, str. 169–187.

79. Radulović, Miloš. *Sistem i politika cijena u Jugoslaviji (1945–1965)*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1971.

80. Rodić, Anto. „Promet roba i usluga na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu”, *Jugoslovenski pregled*, godina 26, 1980, sv. 4, 169–172.

81. Sills, David L. & Merton, Robert King (eds.). *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 10, The Macmillan Company & The Free Press, New York, 1968.

82. Sicherl, Pavle. „Značaj nekih elemenata za određivanje stepena razvijenosti republika i pokrajina”, *Ekonomist*, godina 31, 1978, № 2–3.

83. Sokolov, Lazar. „Regionalni aspekt nacionalnog dohotka u Jugoslaviji i SR Makedoniji”, *Statistička revija*, godina 17, 1967, № 1.

84. Stambolić, Vukašin. „Razlike u ekonomskoj razvijenosti republika”, *Socijalizam*, godina 12, 1969, № 7–8.

85. Stanić, Nikola. „Neka pitanja regionalnog aspekta privrednog razvoja SR Srbije”, *Ekonomika misao*, godina 13, 1980, № 4.

86. Stević, Stevan. *Klasifikovanje opština u BiH prema nivou ekonomske razvijenosti primenom kvadratnog I-odstojanja*, Zbornik radova „Majski skup '87. Sekcije za klasifikacije Saveza statističkih društava Jugoslavije”, Beograd, 1988.

87. Sharma, Soumitra K. *Teorija i politika privrednog razvoja u zemljama u razvoju*, Informator, Zagreb, 1977.

88. Uvalić, Radivoj. *Nerazvijena područja u razvijenim zapadnim zemljama – uporedna studija*,

SANU, Beograd, 1972.

89. Filipović, M. *Obnova naše industrije – prvi bilans*, Rad, Beograd, 1946.

90. Hadžimerović, Hasan. „Regionalni razvoj Jugoslavije”, *Ekonomika revija*, letnik 29, 1978, № 2–3.

91. Hinić, Branko. *Tržišna međuzavisnost regionalnih privreda u Jugoslaviji*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1991.

92. Hinić, Branko. *Analiza međurepubličkih robnih tokova u 1989. godini*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1992.

93. Хинић, Бранко; Буквић, Рајко. *Секторски и регионални односи размене*, Институт економских наука, Београд, 1989.

94. Horvat, Branko. *Ekonomika nauka i narodna privreda*, Naprijed, Zagreb, 1968.

95. Horvat, Branko. *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1969.

96. Horvat, Branko. *Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije. Problemi, teorije, ostvarenja, propusti*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1970.

97. Horvat, Branko. Diskusija na Savetovanju ekonomista u Opatiji, *Ekonomist*, godina 33, 1980, № 1–2, str. 73–76.

98. Čobeljić, Nikola. *Politika i metodi privrednog razvoja Jugoslavije (1947–1956)*, Nolit, Beograd, 1959.

99. Čobeljić, Nikola. *Privreda Jugoslavije – rast, struktura i funkcionisanje*, knjiga druga, Institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1976.

100. Šefer, Berislav. *Socijalni razvoj u samoupravnom društvu*, Beograd, 1971.

101. Šuvakov, Tihomir. *Teorija i praksa regionalnog razvoja. Poseban osvrt na regionalni razvoj Vojvodine*, Institut za ekonomiku poljoprivrede Poljoprivrednog fakulteta, Novi Sad, 1973.